M. T. B. COLLEGE, SURAT
Manuscripts Library

No. Ref. / Ser. 152

Title: Agnyadhan Prayoga

Sati

Agnyādhān Prayoga	Title
	Author
	Editor
	Year, Vols.
	Publisher
182.	Remarks

182

182

आ०नो श्रीगणेशाय नमः ॥ श्री ॥ अथाग्न्याधानप्रयोगः ॥ ॥ तस्य कालः शिशिरवसंतग्रीष्म ऋतवः। पौर्णमा
स्यमावास्यायजनीयास्तिथयः। कृत्तिकारोहिणीपुनर्वसुपूर्वोत्तराफल्गुनीचित्रानक्षत्राणि। मृगशीर्ष
विशाखाप्रोष्ठपदश्रवणानूराधाअपीतिकेचित्। अत्ररोहिणीमुख्यावैशाख्यामावास्याप्रोक्ता मुख्यतम
कालः। ऋतुनक्षत्रपर्वयोगः प्रधानं। रोहिणीयुक्तयजनीयोपवसथयोर्वा। तदभावे ऋतुनक्षत्रयोगएव।
तत्रापिपूर्वपक्षएव। ऋतुपर्वणोर्योगोवा। आर्ताधानेतुनर्तुननक्षत्रपर्वनियमः। सोमपूर्वाधानेतुआधा
नदिनएवयथादीक्षाभवतितथातत्पूर्वकालएव। एवमन्यतरत्राग्नीनाधास्यमानोब्राह्मणानुज्ञातः सपत्नीकः
कूश्मांडगणहोमगोदानादिभिरात्मानंपावयित्वा। पूर्वेद्युर्नांदीश्राद्धानंतरंशान्त्युदकं शांतिं प्रति सरबंधं
च विधाय। श्वोभूतेस्नानपवनमंत्राचमनमंत्रप्रोक्षणानिकुर्यात्। ऋत्विजः स्नानादिचतुष्टयंकुर्युः। ततः पु
ण्याहंवाचयेत्। तत्राग्निः प्रीयतामितिविशेषः। ततऔपासनाग्नेः पश्चाद्दर्भानास्तीर्य प्राक्कूलेषु पत्नीयजमा
नावुपविशतः। उत्तरतः पतिर्दक्षिणतः पत्नी। ऋत्विजस्तयोरुत्तरतः। प्राङ्मुखाउपविशंति। ततः पत्नीयजमा
नौजपतः। पाः पुरस्तादित्यादिनिविष्टमित्यंतंजपित्वा। श्रीपरमेश्वरप्री तिकामः सर्वकामोग्नीनाधास्ये।

इतिमनसात्रिः संकल्प्यत्रिरुच्चैर्वदेत्। सोमपूर्वेतुसोमेनयक्ष्यमाणः सर्वकामइतिविशेषः। वरणार्हानृत्वि
जः प्राह। तन्मत्रध्वतामित्यादि ओंतथेत्यंते ॥ अथर्त्विग्वरणं। असावद्दमाध्वर्यवेणत्वागच्छामियाजयतु
माभवान्। ब्रह्मत्वेनहोत्रेणौद्गात्रेणाग्नीध्रकर्मादिनेत्यादिनापादावुपसंगृह्य। तत्राश्वलायनोयजमानः स्व
शाखानुसारेणब्रह्मादीनृत्विजोवृणीते। चंद्रमामेब्रह्मासमेब्रह्माब्रह्मार्थंत्वादेवदत्तशर्माणंवृणे। ब्रह्माहनो
जपति। महन्मेवोचोभर्गोमेवोचोभर्गोमेवोचोयशोमेवोचः स्तोमंमेवोचः क्लृप्तिंमेवोचोभुक्तिंमेवोचस्तृप्तिंमेवो
चः सर्वंमेवोचइति। याजयितत्वेतु। तन्मामवतुतन्मामाविशतुतन्माजिन्वतुतेनभक्षिषीयेतिचजपित्वा। चंद्रमा
तेब्रह्मासनेब्रह्माब्रह्माहंतेमानुषः। इतिप्रतिजानीते। यजमानोहोतारंवृणीते। अग्निर्मेहोतासमेहोता
होतारंत्वामुंवृणइति। होतामहन्मइत्यादिजपित्वा। अग्निष्टेहोतासतेहोताहोताहंतेमानुषः। यजमानः।
आदित्योमेध्वर्युः समेध्वर्युरध्वर्युंत्वामुंवृणे। अध्वर्युर्महन्मइत्यादि। आदित्यस्तेध्वर्युः सतेध्वर्युरध्वर्यु
रहंतेमानुषः। यजमानः। अस्मिन्कर्मण्याग्नीध्रंत्वामहंवृणे। आग्नीध्रः भविष्यामीत्युक्त्वा बोधायनयज
मानस्यसर्वानेवशाखानुसारेणवृणीते। तेचप्रत्यूचुः। आदित्योदेवोदैव्योध्वर्युः सतेध्वर्युस्तेनाहंमतः क
पर्जन्योमेउद्गातासमेउद्गाताउद्गातारंत्वामुंवृणइत्युद्गातारं उद्गातामहन्मेइत्यादि पर्जन्यस्तेउद्गाता
सतेउद्गातोद्गाताहंतेमानुषः २

वी॰आ॰शे॰ मैवाहंकरिष्यामि। महन्मेवोचोयशोमेवोचोभर्गोमेवोचोभर्गोमेवोचस्तपोमेवोचः स्तोमंमेवोचः
२ कृतिंमेवोचोभुक्तिंमेवोचोविश्वंमेवोचः सर्वंमेवोचः कल्याणंमेवोचस्तन्मामवतुतन्माविशतु।तन्माजि
न्वतुतेनभुक्षिषीयदेवोदेयमेतिसोमः सोममेत्यौतथेति।यजमानोदृष्टनाम्नोस्त्रिओंमधुपर्केणार्हवि
ष्ये।वरणक्रमेणब्रह्मादीन्कांडानुसमयेनपदार्थानुसमयेनवार्हयेत्।एकविंशतिदर्भमयंविष्टरंनिर्मि
त्यतिन।विष्टरोविष्टरोविष्टरइति।त्रल्विग्दगग्रेतस्मिन्नुपविशति।अहंवर्ष्मसजातानांविद्युतामिवसूर्यः।
इदंतमधितिष्ठामियोमाकश्चाभिदासति।यजमानेनपात्रेउदकेत्रिर्निवेदितेदक्षिणंपादंप्रक्षालनार्थं
प्रयच्छति।ततः सगंधपुष्पाक्षतान्वितजलंहृपेअर्घ्यंत्रिर्निवेदितेतमंजलिनाप्रतिगृह्णाति।आचम
नीयेजलेत्रिर्निवेदितेसावशेषंतदाचामति।अमृतोपस्तरणमसीति।शुध्यर्थंपुनरन्येनजलेनाचामति।
मधुमिश्रेसर्पिर्मिश्रेवादधिनि।सापिधानेमधुपर्केत्रिर्निवेदितेआह्रियमाणंतमीक्षते।मित्रस्यत्वाचक्षुषा
प्रतीक्षे।अंजलिनाप्रतिगृह्णाति।देवस्यत्वासवितुःप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यांप्रतिगृह्णामि।अ
वेक्षते।मधुवाताऋतायते॰भवंतुनः।सव्येपाणौकृत्वानामिकयाचांगुष्ठेनत्रिः प्रदक्षिणमालोड्यतदे २

कदेशं।वसवस्त्वागायत्रेणछंदसाभक्षयंत्वितिपुरस्तान्निमार्ष्टि।रुद्रास्त्वात्रैष्टुभेनछंदसाभक्षयंत्वि
तिदक्षिणतः।आदित्यास्त्वाजागतेनछंदसाभक्षयंत्वितिपश्चात्।विश्वेत्वादेवाआनुष्टुभेनछंदसाभक्षयं
त्वित्युत्तरतः।मध्याद्गृहीत्वोत्क्षिपति।भूतेभ्यस्त्वेतित्रिः।ततोमधुपर्कपात्रंभूमौनिधायैकदेशंगृहीत्वाभ
क्षयति।विराजोदोहोसि।शुध्यर्थमाचम्यपुनर्गृहीत्वा।विराजोदोहमशीय।शुध्यर्थमाचम्यपुनर्गृहीत्वा।
मयिदोहःपद्यायैविराजः।त्वलविप्राशनंसशेषमशेषंवा।अवशिष्टमुदगुपविष्टायब्राह्मणायप्रयच्छेदप्सु
वाक्षिपेत्।शुध्यर्थमाचम्यपूर्वंनिवेदिताचमनीयेनसशेषमाचामति।अमृतापिधानमसि।शुध्यर्थमा
चम्यावशेषेणाचामति।सत्यंयशःश्रीर्मयिश्रीःश्रयतां।इत्याचम्य।गवित्रिर्निवेदितायां।मातारुद्रा
णांदुहितावसूनांस्वसादित्यानाममृतस्यनाभिः।प्रनुवोचंचिकितुषेजनायमागामनागामदितिंवधिष्ट।
निजपित्वोमुत्सृजतेतिवदेत्।यजमानोगंधपुष्पयज्ञोपवीतवस्त्रालंकारादिभिः पूजयित्वामधुप
र्कांगभोजनमाजिजेद्द्यात्।एवंब्रह्मादीनर्हयित्वा।अध्वर्युंतद्वारवयार्हयेत्॥ ॥तत्रायंबोधायनम
धुपर्कः॥ ॥यजमानःशुद्धागारमध्येएरकासनेउदग्दशमहतंवाससुगुणंवासजास्तीर्यतत्रप्राङ्मुखंह

आ॰प्र तमृत्विजश्च वरेश्य तस्यैवागारस्येशानभागे प्रागग्रेषु दर्भेषु स्थूलापिधानसहितं कांस्यपात्रं चतुरः
२ कूर्चान् दधि मधु घृतमापः पयश्च पृथक्पात्रेषु वस्त्रयुगं कुंडलयुगं भोजनपात्रं स्रगलंकरणीयमुदकं
मंत्रप्रोक्षणीपात्रमुदपात्रं व्रीहीन्यवान्वा इत्यासादयेत्। मत्स्यागोर्मधुपर्कार्थं पयआनीतं तां दक्षिणार्थं चान्यां
सन्निधापयेत्। पवित्रे कृत्वा प्रोक्षणीपात्रमुत्तानीकृत्य प्रोक्ष्य तस्मिन् त्रिः पवित्रमप आनीय निरुत्पूय पान्या
निपात्राण्युत्तानीकृत्य त्रिः प्रोक्ष्य कांस्यपात्रं कूर्चेनाच्छादयित्वा तस्मिन् त्रिः पवित्रं मध्वानीय दध्यानयति॥ अ
नंतरं घृतमानीय पयआनयति। ततो प आनीय वषट्कृते जीमये नापिधाय कूर्चेनाल्पिने प्रयति कूर्च इति।
ऋत्विक् कूर्चं इत्युक्त्वा प्रतिगृह्य प्रदक्षिणं परिभ्राम्य तमासनस्याधस्तात् अन्यं च पुरस्तादुपगूहति। राष्ट्र
भृदस्याचार्यासंदीमात्वद्योषमिति। यजमान उदपात्रे प आनीय कूर्चाभ्यामधस्तादुपरिष्टाच्च परिगृह्य
ता पाद्या आप इति प्राह। ऋत्विक् ता अभिमंत्रयते। आपः पादावनेजनीर्द्विषंतं नाशयंतु मे। अस्मिन्कुले ब्रह्म
वर्चस्यसानीति। ततो दक्षिणं पादं पूर्वं प्रसारयति ततो वामं स्त्री प्रक्षालयति पुमानभिषिंचति विपरी
तं वा। ऋत्विक्पादावनेक्तः पाणी संमृशति। मयि महो मयि भगो मयि यशः इति। अप उपस्थ २

स्याप्मन उरोऽभिमृशति। मयींद्रियं वीर्यमिति। अपस्पृशति। यजमानः पात्रांतरे प आनीय व्रीहिभिर्यवै
र्वा संमिश्र्य कूर्चाभ्यां परिगृह्य अर्हणीया आप इति प्राह। ऋत्विक् ता अभिमृश्य ब्रूयात्। अन्नागन्यशसा वर्चसा
सं सृज पयसा तेजसा च। तं मा प्रियं प्रजानां कुर्वधिपतिं पशूनामिति। यजमानस्तामेकदेशं ऋत्विग्भ्य
आचामयति। ऋत्विगानीयमानमेकदेशमनुमंत्रयते। विराजो दोहोऽसि विराजो दोहमशीय मम पद्याय वि
राजः। यजमानस्ताः परावीनश्यमाना आपोऽनुमंत्रयते। समुद्रं वः प्रहिणो॰ मत्पय इति। पुनरपि पा
त्रांतरे प आनीय कूर्चाभ्यां परिगृह्योपस्तरणीय इति प्राह। ऋत्विक् ता आदायामृतोपस्तरणमसी
त्यनेन मंत्रमुक्त्वा त्रिः पिबेत्। द्विः परिमृजेत्। आचमनशेषं समापयेत्। यजमानः कूर्चाभ्यां मधुपर्कपा
त्रं परिगृह्य मधुपर्क इति प्राह। ऋत्विक्तमनुमंत्रयते। त्र्यैविद्याये यशोऽसि यशसो यशोऽसि ब्रह्मणो
दीप्तिरसि तं मा प्रियं प्रजानां कुर्वधिपतिं पशूनामिति। तमुभाभ्यां हस्ताभ्यां परिगृह्णाति। देवस्य
त्वा॰ भ्यां प्रतिगृह्णामि। पिधानं दूरीकृत्य तत्र वामकं पंचणानि कुशापनितमंगुष्ठेनोपकानि ष्टिका

भा० प्र० णाचोपसंगृह्य नैर्ऋत्यां दिशि निरस्यति। नेद्धा विद्धं कृंता भिवातैघोरान् नूस्तर्वान् मा विशायो
४ स्मान्देष्टि यं वयं द्विष्म इति। अप उपस्पृश्य सर्वाभिरंगुलीभिर्मिश्रीकृत्य प्राश्नाति। यन्मधुनोम
धव्यं परमम्नाद्यं वीर्यं तेनाहं मधुनो मधव्येन परमेणान्नाद्येन वीर्येण परमो ऽन्नादो मधव्यो ऽसानीति।
सकृदेवमंत्रमुक्त्वा त्रिः प्राश्नाति। प्राशितमवशिष्टं च त्रिः पिबति। शेषमात्मनः प्रियाय दद्यात्। यजमा
नः पात्रांतरे प आनीय कूर्चाभ्यां परिस्तीर्य पिधानीयाप इति प्राह। ऋत्विक्ताः पिबेत्। अमृतापिधा
प्रा० ६ नमसीति। उदङ्मुखं पूर्ववद्दत्त्वाचम्य प्राङ्मुख उपविशेत्। यजमानः कृतांजलिर्गौरिति त्रिर्दर्शयति। ऋत्वि
क्। गौरस्यपहतपाप्मापपाप्मानं नुद मम चामुष्य चेति। यजमानस्य च घ्नंतं नामग्रहणांतितानुक्त्वा
स्वनंतमनुमंत्रयते। गोर्धेनुर्भव्या मातारुद्राणां प्र नु वोचं ॰ धिष्ट। विवलद्दकं तृणान्यत्त्वोमुत्सृजतेति।
यजमानः पिष्टान्नं सिद्धं भूतमिति प्राह। ऋत्विक्सद्भूतमित्युक्त्वा तदनुमंत्रयते। भूतं सा विराड्भूत
न्मा। क्षांपिदितन्मे ते शीयतन्मर्जस्यौ धाऊं कल्पयते ते ति। ततश्चतुरो नानागोत्रान् ब्राह्मणान् भोजयेतेति ४

प्र्यात्। ते पुष्टुत्कवत्कभोजनपात्रेअन्नमस्मा उपहरंति। तदृत्विक्प्राश्नाति। विराडसि विराडन्नं
विरा द्विराजो मयि धेहि द्विति। यजमान आचांताय त्विजे वस्त्रयुगं कुंडलयुगं दोग्ध्रीं गां स्वगलंकरणा
नि च यथासंभवं दद्यात्। बौधायनप्रमुखादीनाम प्ययमेव मधुपर्कः॥ ॥ अथाग्न्यायतनं॥ ॥
शुद्धे देशे दीर्घं चतुरस्रं समचतुरस्रं वा प्राग्दक्षिणद्वारद्वययुक्तमागारं परिकल्प्य तन्मध्ये गार्हपत्यस्यायत
नं। गार्हपत्यमध्यादारभ्य द्वादशप्रक्रमे द्वादशपदे वा प्रक्रमाष्टके पदाष्टके वा आहवनीयमध्यं अपरं
पंचदशांगुलं द्विपदस्त्रिपदो वा प्रक्रमः। एकपदो पीति केचित्। द्वादशांगुलः प्रादेशः। चतुर्विंशत्यंगुला
रत्निः। एवामन्यतमायामं रज्जुं पंचधा भिद्य द्वाभ्यां संभुज्य षष्ठं सप्तमं वा भागमागंतुकं संयोज्योभ
यतः पाशौ कृत्वा पुनः पंचधा संभुज्याप रस्माद्रंतादागहयेतीति लक्षणं कृत्वा गार्हपत्याहवनीयमध्य
शंक्वोः पाशौ प्रतिमुच्य लक्षणं गृहीत्वा दक्षिणाभ्यायम्य लक्षणे शंकुं निहन्यात्। एवमुत्तरत आयम्य
र्थे दक्षिणशंको रुद्रद्वादशनिलाधिकांगुलद्वये शंकुं निहन्यात्स दक्षिणाग्नेर्मध्यः। पंचदशांगु

आ॰ प्र॰ लांरज्जुं उभयतःपाशांकृत्वाएकंपाशंदक्षिणाग्निमध्यशंकौप्रतिमुच्यतत्पारज्ज्वामंडलंपरिलिखेत्।
५८ मंडलस्योत्तरेरेखायांमध्यशंकोरंऽसान्यंशंकुंनिहत्यतस्मिन्पाशंप्रतिमुच्यमंडलांतरंह्रस्वंपरिलि
खेत्।मंडलयोःसंसर्गप्रदेशेनियम्योनरंपाश्वंपुनरुज्जेत्।अवशिष्टंदक्षिणाग्नेरायतनंभवति।एवंभा
व्यत्तांरज्जुंविपर्यस्यदक्षिणंगृहीत्वोत्तरतआसव्यलक्षणेशंकुंनिहन्यात्सउत्करः।एवंदक्षिणतस्त
दूसायतनं।गार्हपत्यमध्यशंकाउभयतःपाशांसार्धत्रयोदशांगुलायामांरज्जुंप्रतिमुच्यतयामंडलंप
रिलिखेत्।तद्गार्हपत्यस्यायतनं।आहवनीयमध्यशंकोःपश्चात्पुरस्ताच्चानुदृष्टंप्रादेशमात्रेशंकूनि
हन्यात्।अरत्निद्वयायामांरज्जुमुभयतःपाशांकृत्वान्यतरस्मात्पाशादारभ्यद्वादशांगुलेद्वादशांगु
लेचलक्षणंकृत्वाहवनीयपूर्वापरशंकोःपाशौनिधायद्वितीयेलक्षणेगृहीत्वादक्षिणाकृष्यप्र
थमेलक्षणेशंकुंनिहन्यात्।एवमुत्तरतः।रज्जुंव्यत्यस्यैवंदक्षिणतउत्तरतश्च।तच्चतुरस्त्रमाहु
वनीयस्यायतनं।आहवनीयस्यापरस्माच्छंकोःषण्णवत्यंगुलेशंकुः।तस्मिन्नेवमाहवनीयवच्चतु ५

लक्षणेनदक्षिणाकृष्यलक्षणेशंकुंनिहन्यात् उभौपाशौतस्मस्यलक्षणशंकौप्रतिमुच्य २

रस्त्रंनिधायषण्णवत्यंगुलनिहितशंकोर्दक्षिणात उत्तरतश्चद्वात्रिंशदंगुलेशंकूतेश्रोणी।आहवनीयस्याप
रस्माच्छंकोर्दक्षिणतउत्तरतश्चतुर्विंशत्यंगुलेशंकूतावंसौ।दक्षिणश्रोण्यंसांतरालेरज्जुंद्विगुणांकृत्वोभयतःपा
शांमध्येलक्षणंकृत्वादक्षिणश्रोण्यंसशंकोःपाशौप्रतिमुच्य [illegible] लक्षणेनदक्षिणा [illegible] कृष्यलक्षणे
शंकुंनिहन्यात्।उभौपाशौतस्मस्यलक्षणशंकौप्रतिमुच्यमध्यलक्षणेनदक्षिणश्रोणिशंकोरारभ्यद
क्षिणांसशंकुपर्यंतंपरिलिखेत्।एवमुत्तरपार्श्वंपरिलिखेत्।एवंपूर्वमपरंचपार्श्वंस्वप्रमाणद्विगुणर
ज्ज्वापरिलिखेत्।तत्संनमनं।यदित्वल्पीयसीभूमिस्तदाषण्णवत्यंगुलनिहितशंकोर्दक्षिणोत्तरयो
रंऽसाद्धनहवेनमत्स्योडलाद्यतदाऊर्ध्वेनोपमृष्यतोद्वात्रिंशदंगुलेशंकूनिहन्यात्तेश्रोणी।एवमाहु
वनीयस्यापरस्माच्छंकोर्दक्षिणोत्तरयोश्चतुर्विंशत्यंगुलेशंकूतावंसौ।यद्वाषण्णवत्यंगुलांरज्जुं
द्वादशधासंभुज्यागंतुकंत्रयोदशचतुर्दशपंचदशेषुचिह्नयित्वापारशेपाशंविधायत्रयोदशां
शेयथापुरस्ताद्भवतितथाषण्णवत्यंगुलनिहिताहवनीयापरशंकोःपाशौप्रतिमुच्यत्रयोदशे

आ॰ शे नदक्षिणोत्तरयोराकृष्यचतुर्दशेशंकून्निहन्यात्तेश्रोणी। पाशौव्यत्यस्यत्रयोदशेनदक्षिणोत्तरयो
९ राकृष्यपंचदशेशंकून्निहन्यात्तावंसौ। एवं वेदिंविधायसर्वतः संनमयेत्। यद्वादक्षिणश्रोण्यं स
शंकोरंसादक्षिणतः स्वांतराकद्वादशांशेनशंकून्निहत्यतयोरागंतुकत्रयोदशांशाधिका
मुभयतःपाशांरज्जुंप्रतिमुच्यतयादक्षिणंपार्श्वंपरिलिखेत्। एवंसर्वतः। प्राकृतांद्व्यंशाधिकां
प्राकृतयोरेवप्रतिमुच्यपरिलिखेदित्यधिकंविद्॥ ॥एवंदर्शपौर्णमासिकीवेदिः॥ ॥प्रागेव
यज्ञपात्राणिसंपादनीयानितेषांलक्षणान्युच्यंते। हस्त्योष्ठंसमुखवायसपुच्छानामन्यतमाकारासे
चनवत्यः। प्रादेशमात्रारत्निमात्रावाबाहुमात्रावान्यतमायामास्त्वक्फलानासेचनवत्योदक्षमूलदंडाअ
ग्रासेचनाआयामार्धदंडाअवशिष्टाध्यामार्धेयथाशोभंत्रिचतुःपंचाष्टांगुलबिलमुक्ताअवशिष्टा
ग्राः। अग्निहोत्रहवणीस्रुक्जुहूपभृद्ध्रुवावसाहोमहवनीपृषदाज्यग्रहण्याद्याः। बाहुमात्रीस्रुक्प्रादेशम
ध्येबिलाग्रेसंपाद्यावशिष्टोदंडःकार्यः। स्रुवस्तुरत्निमात्रोंगुष्ठपर्वमात्रवृत्तबिलः। कृष्टिमेक्षणे ६

रत्निमात्रेचतुरंगुलविस्तृतसमाग्रे। उलूखलंप्रादेशारत्निबाहुमात्रान्यतमायामंतदर्धविस्तारंत
दायामत्रिगुणोमुसलः। प्राशित्रहरणंप्रादेशमात्रंगोकर्णाकृतिचतुरंगुलदंडं। स्फ्यःखड्गाकारः
चतुरंगुलविस्तारोरत्निमात्रः। चमसाः प्रादेशमात्राश्चतुरंगुलदंडाअष्टांगुलचतुरस्रबिलाः। शम्या
षट्त्रिंशदंगुलाष्टांगुलकुंबावा। इडापात्रंदारुपात्र्यावरत्निमात्रेचतुरंगुलदंडावशिष्टबिले। गोदोह
नंचतुरंगुलदंडंप्रादेशमात्रमष्टांगुलवर्तुलबिलं। पिधानमपितादृशंदंडरहितं। स्रुवाग्निहोत्रहव
ण्योर्वैकंकत्यौ। जुहूर्वसाहोमहवनीप्रचरण्यः पालाश्यः। उपभृत्पृषदाज्यग्रहण्यावैकंकत्यौ। स्फ्यश
म्याःस्रुवप्राशित्रोलूखलमुसलानिखादिराणि। इतराण्यहोमार्थानिवारणानि। सौमिकान्यप्यसामे
व्यग्रोधाश्वत्थौदुंबरावा। सौमिकग्रहदधिघर्मधानीप्रवर्ग्यपात्राण्यौदुंबराणि। अन्यानिकर्मविशेष
नियतानितत्तत्कर्मणेवक्ष्यंते॥ ॥अरण्याराधानकालेयथाशुद्धिर्भवतस्तथापूर्वमेवसंपादनीये।
तत्रायंविधिः। आधानात्पूर्वंशरदिहेमंतेवापूर्वस्मिन्दिनेकृतमंगलस्नानः पुण्याहंवाचयित्वाग्रामा
द्बहिः प्राचींमुदीचींवादिशमुपनिष्क्रम्ययत्रकुत्रचिद्वाश्वत्थप्ररोहोनातिउच्चैरोग्धस्थदक्षः शमीगर्भो
रघो

आ॰ प्र॰ ऽरामीगर्भोवाविद्यनेतत्रगत्वाचतुरंगुलोत्सेधेद्वादशांगुलविस्तारेषोडशांगुलायामेअपिवास
२ र्गतःप्रादेशमात्र्योश्चतुरंगुलोत्सेधेअधरोत्तरारणीआहरेत्।अरण्योरुत्तराधरभावोविदारितस्
क्षस्कंधोत्तराधरभागनिबंधनः।अविदारितेयथेष्टं।उत्तरारण्याःप्रत्यग्भागात्प्रजननशंकुंकु
र्यात्।उत्तरारण्यवसानेऽधरारण्याएवकुर्यात्॥ ॥अथाध्वर्युर्यस्योजघनेनगार्हपत्यमुपविश्य
जपंति।इडादेवहूरितिजपित्वा।अथाध्वर्युःस्फ्यमादाययजमानपत्नीभ्यांसहवेदकुत्करावंतरेण
प्रविश्यतिष्ठन्यजमानेनान्वारब्धोगार्हपत्यस्यायतनमुद्धंति॥ ॥उद्धन्यमानमस्याअमेध्यमपपा
प्मानंयजमानस्यहंतु।शिवानःसंतुप्रदिशश्चतस्रःशंनोमातापृथिवीतोकसाता।अपउपस्पृश्य
उपविश्याथेनदक्षिरबोक्षतिः।शंनोदेवी॰शंतुनः।एवमन्वाहार्यपचनमाहवनीयंच।उद्धननप्रभृतिवि
राजकर्मोपस्थानांतंसर्वंसहयजमानं।अंतर्वेद्यानुपूर्व्येणस्थापितान्पार्थिवान्यानसंभारांश्चसंभा
रानेकैकेनयजुषासंभरति।वैश्वानरस्यरूपंपृथिव्यांपरिस्रुता।स्योनमाविशंतुनः।इतिसिकताः
।यदिदंदिवोयददः।पृथिव्याःसंजज्ञानेरोदसीसंबभूवतुः।ऊषान्कृष्णमवतुकृष्णमूषाइहोभयोर्यज्ञि ६
दि

आरण्याखूत्करं
यंवार्धेनुरिरिक्तमाद्धेनुरीशकलःस्मृतः।शकलद्वितयंगुंजाद्वेगुंजेमानमुच्यते

यमागमिष्ठाः।इत्यूषान्।ऊतीःकुर्वाणोयत्पृथिवीमचरोगुहाकारमाखुरूपंप्रतीत्य।ततोन्यत्कामि
हसंभरंतःशतंजीवेमशरदःसवीराः।इत्याखूत्करं।ऊर्जःपृथिव्यारसमाभरंतःशतंजीवेमशरदः भरं
पुरूचीः।वम्रीभिरनुवित्तंगुहासुश्रोत्रंतउर्व्यबधिराभवामः।इतिवल्मीकवपां।प्रजापतिसृष्टानां
प्रजानांक्षुधोपहत्यैसुवितंनोअस्तु।उपप्रभिन्नमिषमूर्जंप्रजाभ्यःसूदंगृहेभ्योरसमाभरामि।
रतिसूदं।यस्यरूपंबिभ्रदिमामविंदद्गुहाप्रविष्टांसरिरस्यमध्ये।तस्येदंविहतमाभरंतोऽछंबट्
कारमस्यांविधेम।इतिवराहविहतं।यत्पर्यपश्यत्सरिरस्यमध्येउर्वीमपश्यज्जगतःप्रतिष्ठां।म
पुष्करस्यायतनाद्विजातंपर्णंपृथिव्याःप्रथनंहरामि।इतिपुष्करपर्णं।याभिरदृंहज्जगतःप्रति
ष्ठामुर्वीमिमांविश्वजनस्यभर्त्रीं।तानःशिवाःशर्कराःसंतुसर्वाः।इतिशर्कराः।इतित्रीणिराजता
नित्रीणिसौवर्णानिबहुशकलानि।अश्वोरूपंकृत्वायदश्वत्थोतिष्ठः संवत्सरंदेवेभ्योनिलाय।
तत्तेन्यत्कामिहसंभरंतःशतंजीवेमशरदःसवीराः।इत्यश्वत्थं।ऊर्जःपृथिव्याअध्युत्थितो
सिवनस्पतेशतवल्शोविरोह।त्वयावयमिषमूर्जंमदंतोरायस्पोषेणसमिषामदेम।इत्यौदुंबरं।
अग्नेरेनश्चंद्रंहिरण्यमद्भ्यःसंभूतममृतंप्रजासु।तत्संभरन्नुत्तरतोनिधायातिप्रयच्छन्दुरितिंतरेयं।८

वान हंबा· अशनिहतंनाहरेत घोरकृपत्वादाहरे
दामुंजकुलायमयं· केशवस्वामी

आ·श्रे गायत्रिया क्रियमाणस्य यन्ते पर्णमपतत्तृतीयस्यै दिवो धि। सोयं पर्णः सोमपर्णाद्धि जातस्ततो हरामि
सोमपीथस्यावरुध्यै। देवानां ब्रह्मवादं वदतां यदुपाशृणोः सुश्रवा वै श्रुतोसि। ततो मामाविशतु ब्रह्मवर्च
सं तत्संभरंस्तदवरुंधीय साक्षात्। इति द्वाभ्यां पर्णमयं। यया ते सृष्टस्याग्नेर्हेतिमशमयत्प्रजापतिः।
तामिमामप्रदाहाय शमीं शांत्यै हराम्यहं। इति शमी। यत्ते सृष्टस्य यतो विकंकतं भा आर्छज्जातवेदः।
तया भासा संमितउरुं नो लोकमनुप्रभाहि। इति विकंकतं। यत्ते तांतस्य हृदयमाछिंदज्जातवेदो मरुतो
द्भिस्तमयित्वा। एतत्ते तदशनेः संभरामि सात्मा अग्ने सहृदयो भवेह। इत्यशनिहतं। चित्रियादश्व
त्थात्संभृता बृहत्यः शरीरमभिसंस्कृतास्थ। प्रजापतिना यज्ञमुखेन संमितास्तिस्र स्त्रिवृद्भिर्मि
थुनाः प्रजात्यै। इति चित्रियाश्वत्थतिस्रः समिधः। याते अग्ने ओजस्विनी तनूरोषधीषु प्रविष्टा नां त
इह संभरामि। इति मुंजकुलायं।। अथ स्वादव्यवाहादि जातामग्नेस्तनूं यज्ञियां संभरामि। शांतयोनिः
शमीगर्भमग्नये प्रजननयितवे। यो अश्वत्थः शमीगर्भ आरुरोह त्वे सचा। तं ते हरामि ब्रह्मणा यज्ञियैः के
तुभिः सह। इति द्वाभ्यामरणी।। यज्ञियैः केतुभिः सहेति सर्वाण्यपि पात्राणि। यजमान आश्वलायन श्रौत

४ ग्रामादेश्च संभृतस्याश्वत्थस्य तिस्रः समिधः आर्द्राः सपलाशाः सग्रेहाः प्रादेशमात्राः ४
मुंजस्तबकं मुंजपुष्पं वा शीर्णपर्णं वा हरति केशवस्वामी

यो अश्व० तंत्वाहरा० सहेति द्वितीयोपि मंत्रः। यद्यनेन पूर्वं नाहृते संभृतान्संभारान्पुनरपि प्रत्येकं
संभरति। यं त्वा समभरंजातवेदो यथा शरीरं भूतेषु न्यक्तं। स संभृतः सीद शिवः प्रजाभ्य उरुं नो लोक
मनुनेषि विद्वान्। ततो मुंजकुलायचित्रियाश्वत्थसमिद्धिरण्यरजतशकलारणिव्यतिरिक्तांस्त्रेधा वि
भज्यानिदध्यात्।। ।।अग्नीपितृयज्ञः।। ।।अध्वर्युः प्राङ्मुखस्यासीनस्य यजमानस्य दक्षिणगोदानप्रदे
शे ऊर्ध्वाग्राणि त्रीणि दर्भपिंजूलानि निधाय केशवपनादि नखनिकृंतनांतं करोति। वपेत्प्रवपेदेवेनेस
वित्रा प्रसूतो ब्रह्मणा संशितोहं। यजमानः तं देशमभिमंत्रयते। यानि महतः ऊर्ध्वलोमानि तानि मे
स्वस्त्ययेसंतु। पत्न्या अपि मंत्रवर्जं केशव्यतिरिक्तोपपक्षादि वापनं। यजमानमुदकुंभेनाभिषिंचन्यजमा
नं वाचयति। इमामापः शिवाः संतु दुष्कृतं प्रवहंतु मे। शुद्धाः प्रयुंजीमहि क्रतून्। तूष्णीं पत्नीं स्नापयति
स्नातौ पत्नी यजमानौ प्राग्देशं गत्वाऽहतं वासः परिधाय अलंकृत्यांजाते। अथाध्वर्युर्यजमानमेक
विंशत्या दर्भपिंजूलैस्त्रेधा विभक्तैः शिरोनाभिं गुल्फं च पावयित्वा उदपात्रमादाय पत्नीयजमानाभ्यां
सह नैर्ऋतीं दिशं गत्वा चतुष्पथे उदपात्रे आत्मानमवेक्षमाणं यजमानं पत्न्यामपि। आत्मानमवेक्ष

वापमिति केचित्

भा·प्र
९

माणायां ब्रह्मणि दक्षिणत आसीनो यजमानं वाचयति। सिंहे मे मन्युर्व्याघ्रे मेऽन्तरामयो वृके मे क्षु
द्रश्मे मे बासि र्धु श्वनि मे पिपासा राजस्थ हे मे शनया श्मनि मे तन्द्रिर्गर्दभे मे रिशः शल्यके मे क्षीरस्बल
म्बे मे पशुः कूर्मे मेंगरोगो वस्ते मे सर्पयोधिये मे मृत्युभ्यां हव्ये मे पाप्मा सपत्ने मे निर्ऋतिर्दुष्कीते मे व्यार्द्धिः
परस्व नि मे समृद्धिः स्वड्गे मज्जा निर्गवये मज्जां ध्यं गौरे मे बाधिर्यमृक्षे मे शोको गोधायां मे स्वेदा
जरायां मे हिमः छल्लशकुनौ मे भीरुता कशे मे पाप गंधज्जल्हके मे भ्रुश्यशः क्रोके मे ईर्ष्या मर्कटे मे
दुर्बुद्धिः कुकले मे मरः श्वोलूले मे प्रश्नोत्थ्रे मे हृ क्षश्यै मे भ्रमो श्व्यां मश्राव्यं कोशे मे गंधः कुमार्यां मे सका
रः सूकरे मे कृशत्वुः हदस्वनि मे स्वमो जगरे मेडः स्वमो विक्रतिमे स्नमशो लोभार्यायां मे स्कंदः शलभे
मे पापालक्ष्मिलिजीपुमे नृतमङ्गास्कमेकर्कशो ब्रात्ये मर्ईत्याशूद्रे मे स्तेयं वैश्ये मे कार्मकृत्यं राजन्ये कु
निमेल्लाननैषादे मे ब्रह्महत्या कुलिङ्गे मे स्वधुरुलले मे विलास उद्धिणि मे वमनिः किंपुरुषे मे रोदा
द्वीपिनि मे निष्टपक्षः किनि मे किलासः शुनि मेदुरिमस्ना वन्येषु मे क्लैब्यो विदेहे पुंमे शीपथो महावी १

पुमे ग्लौर्मूज वत्स मेत प्राड्डुंडु भौमे काशिके स्वाकुपुमे पित्तं कलिंगे वुमे मेध्य मश्वतर्यां मे प्रजस्ता
पुंःश्चल्यां मेदुश्चरित्रमाखुनि मे दंतरोगो मक्षिकायां मे श्वल्कशः शुके मे हरिमा मयूरे मे जल्प्या द
वे मे जशावाघे मे पापवादोङ्क मे श्रमो ब्रह्मोहत्यै मे कि। विवा अपहिपाप्मन्पुनरपनाशिनो भवानः पा
प्मन्सुकृतस्य लोके पाप्मन्धेह्यवितिहितो यो नः पाप्मं न जहाति तमु त्वा जहि मो वयमन्यत्रास्मिन्निविश
सरि तां सहस्राक्षो अमर्त्यो यो नो द्वेष्टि स रिष्यतु यमु द्विष्मस्तमु जहि। अथैता आपो जलिनोपसंहति।
सुमित्रा न आप ओषधयः संतु। नैर्ऋतीं दिशं प्रक्षिपति। दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्यो स्मान्द्वेष्टि यं च
वयं द्विष्मः। पात्रं परास्यापउपस्पृश्यानवेक्षमाणाः पुनरागत सर्वे प्रदक्षिणमावृत्यागत्य हस्तपादा
न्प्रक्षाल्याचमनं कुर्युः। अथाध्वर्युः पवमानः सुवर्जन इत्येतमनुवाकं यजमानं वाचयन्नात्मानं प
त्नीं यजमानं चाद्भिः प्रत्यचं प्रोक्षति॥ ॥अथ यजमानः प्राचीनावीती गोपितृयज्ञं करिष्य इति
संकल्प्य लौकिकाग्निमन्वाहार्यपचनेस्थानेस्तं स्मर प्रणीय ज्वलयित्वा परिस्तीर्य पवित्रे कृत्वा

भा॰शे॰ ज्यस्थालीं स्रुवं च सादयित्वा प्रोक्ष्याज्यं संस्कृत्यान्वाहार्यपचनस्योत्तरतः सादयति। चतुरउदकुं
१० भानौदुंबरीं दर्वीं च सादयित्वा। दक्षिणतोग्नेः सकृदाच्छिन्नं बर्हिरेरकोपबर्हणे अंजनाभ्यंजने पात्रा
न्तर आज्यं स्फ्यं दर्भाव्यतिरिक्तं सूत्रं प्रक्षालितउलूखलमुसले कृष्णाजिनं दर्वीं चरुस्थालीमेक्षणा
माज्यस्थालीं प्रोक्षणीमिति। एरकादीनां दक्षिणतोधिदेवनस्थानं कृत्वोल्मुकस्थापनायैकोनपंचाश
त्संख्याकानक्षान्बैभीतकान्निधाय। तद्दक्षिणतः पिंडनिर्वापस्थाने स्फ्येन दक्षिणापवर्गां रेखां
करोति। अपहता असुरा रक्षांसि पिशाचा ये क्षयंति पृथिवीमनु। अन्यत्रेतो गच्छंतु यत्रैषां गतं
मनः। अथैनामङ्गिरवीक्षति। उदीरतामवर उत्परास उन्मध्यमाः पितरः सोम्यासः। असुं य ईयु
रवृका ऋतज्ञास्ते नोवंतु पितरो हवेषु। अथोल्मुकमादत्ते। यआर्द्दहानाः स्वधयानवानिपिभ्या
णिनूपाव्यसुराश्चरंति। परापुरो निपुरो ये भरंत्यग्निष्टांल्लोकात्प्रणुदात्यस्मात्। तेनोद्धतं देशम
भितपति। अग्निः पावकः स्कंदिनानिलश्च वह्निर्लोके स्वरालुदताद्दूरमेकः सः। पितॄणां येदवर्णं तत्वेद
भागमिच्छंती। उल्मुकमभिसमीपे दद्याद्दिग्भ्यान्त। तस्मिन्नाज्यबिंदुं प्रक्षोतयति। ततउद्धते १०

देशे दक्षिणाग्रं बर्हिस्तृणाति। सकृदाच्छिन्नं बर्हिरूर्णाम्रदु स्योनं पितृभ्यस्त्वा स्तृणाम्यहं। अस्मि
मे न्सीदंतु पितरः सोम्याः पितामहाः प्रपितामहाश्चानुगैः सह। अथ बर्हिषस्तु उत्थाय प्रांजलिः
प्रह्वो दक्षिणामुखः पितॄनावाहयति। उदीरणा हुह संतु नः सोम्याः पितरः पितामहाः प्रपिता
महाश्चानुगैः सह। असुं गमाः सत्यवृत्तोऽरकाः स जानो हवं पितरो ह्यागमंतु। एह गच्छंतु पित
रो हविषे अत्तवे। अस्मिन्यज्ञे बर्हिष्यानिषद्यमावीरः प्रमायुनक्। बर्हिर्निधाय पितॄणां पुर
स्तात् दक्षिणतो वा एरकोपबर्हणे दक्षिणोत्तरे निदधाति। आसनं शयनं चेमे तयोः सोम्या सभा
गताः। प्रियाः संतायनो भूत्वा शिवा भवथ शंकराः। आवाह्यमार्जनं चार्घमर्घपानादनंतरं। अ
न्यस्यार्घं पुरा पिंडाद्दत्वार्घं तु विदुर्बुधाः। लोहितेन सहैकेन तंडुलस्याङ्गिरेव वा। स्नानं चतुर्थ
मित्याहुरेतन्मार्जनलक्षणमिति गोभालः। एकैकं उदकुंभार्धेन बर्हिषि पितॄंस्त्रीन्मार्जयति। अथै गो॰
भ्यपानान्याहारयति। मधुपानं क्षीरपानं सक्तुपानं वा नमेषामन्यतमं वा। सक्तुपानपक्षे स्व

आ॰बौ
११

सावाभिभितंभवति। एकैकं चपात्रद्वये संभरणीयं। तत्र षट्स्कद्वयोर्वा त्रितयमेकं वा। ब्रा
ह्मणेभ्योवशिष्टं त्रितयमेकं वा प्रत्येकं त्रिभागंकृत्वा। एतद्वः पितरः पात्रं। एतद्वः पितामहाः पा
त्रं। एतद्वः प्रपितामहाः पात्रं। इति नव कृत्वस्त्रिर्वा दद्यात्। पूर्वमार्जितशेषपिंडोदकुंभार्धेन तूष्णीं
मार्जयति। अथ स्थारित्तानस्थान्परितश्चत्वारः पितापुत्राः पूर्वादिप्रादक्षिण्येन यथाज्येष्ठ
मुपविशंति। अनुज्ञाबहवृष्वेनुत्तरदेशे। तत्र द्वादशाक्षान्पिता कर्षति। एवं ज्येष्ठानुजौ तौ त्रयोवि
ज्ञापिनः समसंख्याकर्षणात्। अवशिष्टाः स्त्रयोदश कनीयाना कर्षतिस पराजितो विष
मसंख्याकर्षणात्। अथ यदि द्वौ पुत्रौ स्यातां तदा पिता चतुर्विंशत्यक्षान्द्विराकृत्याकर्षेत्। अये
कः पुत्रस्तदा जायात्तृतीया। अत्रापि द्वितीयायामः पितापुत्रौ द्वादशाक्षान्कर्षति। त्रयोदशाक्षा
न्भार्येतिसापराजिता। पुत्राभावे जायापती एव प्रत्येकं द्विवारमाकर्षति। अत्रापि भार्यैव। परा
जिता भवति। कृतं कृतमितिमंत्रमुच्चारयंतोक्षान्कर्षंति। कृतं कृतमिति पराजितो जपेद्वा। ११

पतावस्तानेसर्वेषां जपइत्यन्ये। एवं वारत्रयं कृत्वा। धूर्तमोदनमित्युक्तो निष्ठंति। यद्वा पराजि
तावशिष्टेषु पुनः पुनः धूर्तप्रसंगे नावशिष्टानामपि पराजयः पितैव विजयी। जितमोदनं निर्व
पति। पितृभ्यस्त्वा पितामहेभ्यस्त्वा प्रपितामहेभ्यस्त्वा जुष्टमुपाकरोमि। इति सकृदेव प्रोक्ष
ति। पितृभ्य॰भ्यस्त्वा जुष्टं प्रोक्षामि। निर्वापप्रोक्षणेतूष्णीं वा। कृष्णाजिने उलूखलमुसलेनि
धायावहत्यस्कफलीकृतान्प्रक्षाल्य तंडुलोदकं पात्रांतरे निधाय चरुमधिश्रित्याज्यं संस्कृत्यो
भयं पर्यग्निकृत्वा चरौ रूपरिष्टात्प्रभृतमाज्यमानीयस्कन्नवद्वंतं स्वसमन्ज्यन्चरुमभिघार्योद्वा
स्य उपाद्योमार्थं चरौ रेकं पिंडमुद्धृत्य पंच वस्त्र भाकृतीर्जुहोति। याः प्राचीः संभवंत्यापउत्तरतश्च
याः। अद्भिर्विश्वस्य भुवनस्य धर्त्रीभिरंतरन्यं पितुर्दधे स्वधा नमः स्वाहा। पिभरदं। अंतर्दधेप
र्वतैरंतर्मह्या पृथिव्या। दिशाभिरनंताभिर्नूतिभिरंतरन्यं पितामहाद्दधे स्वधा नमः स्वा
हा। पितामहायेदं। अंतर्दधऋतुभिः सर्वैरहोरात्रैः ससंधिकैः। अर्धमासैश्च मासैश्चांतरन्यं

आ॰ श्रा॰ मपितामहाद्येभ्यः स्वधा नमः स्वाहा। प्रपितामहायेदं॰ यन्मे माता प्रलुलोभ चरत्यनुव्रता। तन्मे रेतः
१२ पिता वृंक्तामाभुरन्योपपद्यतां स्वधा नमः स्वाहा। पित्र इदं॰। यदृः कव्यादंगमद्दहलोकान्नयन्नप्रणीव
ज्जातवेदाः। तद्वोऽहं पुनरावेशयाम्यरिष्टाः सर्वैरंगैः संभवतु पितरः स्वधा नमः स्वाहा। पितृभ्य इदं॰।
ततो वपाहोमार्थं पिंडत्रेधाविभज्योपस्तरणाभिघारणवर्जं मोईबर्यादर्व्या जुहोति। सोमाय पितृमते
स्व गुरुभिर्णैर्जकुमोहविः। वाजिभिरंगुपस्त्वनः सुजाहव्यं देवेभ्यः पितृभ्यः स्वधा नमः स्वाहा। सोमाय पितृम
त इदं॰। अंगिरस्वंनमूलर्वेमूमेपितृमंतमाकुवे। वैवस्वतेदमाद्विनः स्वजाहव्यं देवेभ्यः पितृभ्यः स्वधा
नमः स्वाहा। यमायांगिरस्वते पितृमत इदं॰। यदग्ने कव्यवाहन पितृन्यक्ष्यृतावृधः। प्रदेवेभ्यो वहाद
व्यं पितृभ्यश्च स्वजाहव्यं देवेभ्यः पितृभ्यः स्वधा नमः स्वाहा। अग्नये कव्यवाहनायेदं॰। इतिपिंडत्रयेकं
त्वात्तृप्तं दिव्यं॰ मग्नौ निधाय। ततः पिंडान्कृत्वा द्वितीयस्योदकुंभस्यार्धेन तेषु त्रिषु स्थानेषु तूष्णी
माज्ञयित्वा पिंडानुपस्तीर्णोभिघारितान्ददाति। एतत्तेतातामुकशर्मन्ये च त्वामनुयाꣳश्च त्वमत्रा
नुस्पैषाते ततस्वधाक्षितिर्यावतीद्यौर्धिवी तावती तेमात्रा तावतीतएतांमात्रांभूतांददामिद्दधिक्षा १२

भितमसितताययमास्वेछाः। इतिप्रथमं पिंडं दद्यात्। एतत्तेपितामहामुकशर्मन्ये च त्वा॰ यातेपि
तामहस्वधाक्षितिर्यावदंतरिक्षंतावती॰ ददाम्यंतरिक्षेणाभितमसि पितामहायमास्वेछाः। इतिद्वि
तीयंपिंडंददाति। एतत्तेप्रपितामहामुकशर्मन्ये च त्वा॰ यातेप्रपितामहस्वधाक्षितिर्यावतीद्यौस्तावती
ते॰ ददामिद्दिवाभितमसिप्रपितामहायमास्वेछाः। इतितृतीयंपिंडंददाति। द्वितीयस्योदकुंभस्य शे
षेणपूर्ववन्मार्जनंकुर्यात्। अत्रपितरोयथाभागंमंदध्वमित्युक्त्वा। तृतीयकुंभजलंदुंदुलप्रक्षालन
जलेनालोड्य भूमौ पिंडसमीपे प्रवाहयेत्। यानि रसाꣳस्यसृग्भागानियेचापि पितृशोहरंतंबिह
ते रंतांतर्व्यंतुरुधिरंस्यते। येनः पतितागर्भीअसृग्भाजउपासते। तेभ्यः स्वजाः स्वधानमस्तस्य पुर्वंतु
मदंतुच। यआमाये च पक्काये वुदुष्ठोः पतंतिनः। तेभ्यः स्व॰ तुच। येकुमारायास्त्रियोयेविलाताः पत
तिनः। तेभ्यः स्व॰ तुच। ततः पिंडसमीपमागत्यांजनंददाति। आंजतांपितरः। आंजतां पितामहाः।
आंजतांप्रपितामहाः। अभ्यंजनंददाति। अभ्यंजतांपितरः। अभ्यंजतांपितामहाः। अभ्यंजतांप्र
पितामहाः। अथवासाꣳसिददाति। एतानिवः पितरोवासाꣳसि। एतानिवः पितामहावासाꣳसि।

आ॰बौ एतानिवः प्रपितामहानामांसि । इतित्रीणिसूत्राणिछित्वाददाति । अथयजुर्नमस्कारैर्विपर्यासमुपति
१२ ष्ठते । नमोवः पितरोरसाय पितरोनमोवोयएतस्मिंल्लोकेस्थयुष्मांस्तेनुयेस्मिंल्लोकेमांतेनुयएतस्मिं
ल्लोकेस्थयूयंतेषांवसिष्ठाभूयास्तयेस्मिंल्लोकेहंतेषांवसिष्ठोभूयासं । नमोवः पितरःशुष्माय पि० । न
मोवः पितरोजीवाय० । नमोवः पितरःस्वधायै पि० । नमोवः पितरोमन्यवे पि० । नमोवः पितरोघोराय पि० ।
वसिष्ठोभूयास्तं । अतुयज्योपतिष्ठते । अथपुत्रंयाचते । वीरंमेपितरोदत्तपितृमानहंयुष्माभिर्भूयासं
सुप्रजसोमयायूयंभूयास्त । वीरंमेपितामहादत्त पि० । वीरंमेप्रपितामहादत्त पि० स्त । अथैनान्पितॄ
नुत्थापयति । उत्तिष्ठतपितरः प्रेतशूरायमस्यपंथामनुयातपुराणं । धत्तादस्मासुद्रविणंयच्चभ
द्रंप्रणोब्रूताद्भागधांदेवतासु । अथैनान्पितॄन्स्वस्थानंनयन्मनसानुगच्छति । यंतुपितरोयथालोकं
मनसाजवेन । परेतनपितरःसोम्यासोगंभीरैः पथिभिः पूर्व्यैः । अथापितॄन्त्सुविदत्राँ अपीतयमेनये
सधमादंमदंति । अथपितॄननुगतंमनस्त्रिस्त्रभिराह्वयति । मनोन्वाहुवामहेनाराशंसेनस्तोमे
नपितॄणांचमन्मभिः । आनएतुमनःपुनःक्रत्वेदक्षायजीवसे । ज्योक्चसूर्यंदृशे । पुनर्नःपितरोमनो १२

ददातुदैव्योजनः । जीवंव्रातंसचेमहि । अथयजमानःस्वपरिहितमहतंवासोगोपितृयज्ञविदे ब्रा
ह्मणायदत्वान्यत्परित्यागार्हंवासःपरिधायाचम्यदक्षिणांदिशंगत्वाचतुर्थेनोदकुंभेनस्नायात् । या
सुगंधारसावर्णोबलंचनिहितंउभे । तामआपःशिवाःसंतुच्छंतंप्रवहंतुमे । याऊर्जमभिषिंचं । क्षिदे
वप्रेषितामही । तामआ० । यासांनिक्रमणेसर्वमिदंजायतेजगत् । तामआपः० । यासांमित्रेयलो
कास्तेजसापरासाहृताः । तामआ० । याःप्राचीरेवतीर्मधुमतीरापःस्रवंतिशुक्राः । ताम० । यादक्षिणा
रेवती० । ताम० । याःप्रतीचीरेवती० । ताम० । याउदीचीरेवती० । ताम० । याऊर्ध्वारेवती० । ताम० । तुमे । एवमा
र्जनंकृत्वाचम्यतद्पिवासःपरित्यज्यक्षौमंवासःपरिधायाचम्यप्राजापत्यमंत्रंपठन्तोपवीत्यग्नेःसमीप
मुपगच्छति । प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योविश्वाजातानिपरिताबभूव । यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुव
यंस्यामपतयोरयीणां । पूर्वेपृथक्कृतमुल्मुकमग्नौप्रक्षिपति । अभूद्दूतोहविषोजातवेदाअवाड्ढव्या
निसुरभीणिकृत्वी । प्रादात्पितृभ्यःस्वधयातेअक्षन्प्रजानन्नग्नेपुनरप्येहिदेवान् । ब्राह्मणेभ्यःपिंड
दानोदनेवददाति ॥ ॥ अथयजमानोध्वर्युर्वातस्मिन्नेवाग्नौजयानभ्यातानान्राष्ट्रभृतोमात्यहोमांश्च

आ॰प्र॰ होति॥ ॥चित्तं च स्वाहा।चित्तायेदं॰।चित्तिश्च स्वाहा।चित्त्या इ॰।आकूतं च स्वा॰।आकूताये॰आकूतिश्च
१४ स्वाहा।आकूत्या॰।विज्ञातं च स्वाहा।विज्ञाताये॰।विज्ञानं च स्वाहा।विज्ञानाये॰।मनश्च स्वाहा।मनस इ॰।
शाक्वरीश्च स्वाहा।शक्वरीभ्य इ॰।दर्शश्च स्वाहा॰।दर्शायेदं॰।पूर्णमासश्च स्वाहा।पूर्णमासायेदं॰।बृहच्च स्वा॰।
बृहत इ॰।रथंतरं च स्वाहा।रथंतरायेदं।प्रजापतिर्जयानिंद्राय वृष्णे प्रायच्छदुग्रः पृतनाज्येषु।तस्मै वि
शः समनमंत सर्वाः स उग्रः स हि हव्यो बभूव स्वाहा।प्रजापतय इदं॰॥ ॥इति जयादयः॥ ॥अग्निर्भूता
नामधिपतिः स मावत्वस्मिन्ब्रह्मन्नस्मिन्क्षत्रेस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन्कर्मन्नस्यां देवहूत्यां
स्वाहा।अग्नये भूतानामधिपतय इ॰।इंद्रो ज्येष्ठानामधिपतिः स॰।इंद्राय ज्येष्ठानामधिपतय इ॰।यमः पृ
थिव्या अधिपतिः स॰।यमाय पृथिव्या अधिपतय॰।वायुरंतरिक्षस्याधिपतिः स॰।वायवेंतरिक्षस्या
धिपतय इ॰।सूर्यो दिवोधिपतिः स॰।सूर्याय दिवोधिपतय॰।चंद्रमा नक्षत्राणामधिपतिः स॰।चंद्रमसे न
क्षत्राणामधिपतय॰।बृहस्पतिर्ब्रह्मणोधिपतिः स॰।बृहस्पतये ब्रह्मणोधिपतय॰।मित्रः सत्यानाम
धिपतिः स॰।मित्राय सत्यानामधिपतय॰।वरुणोपामधिपतिः स॰।वरुणायापामधिपतय इदं॰।समु १४

द्रः स्रोत्यानामधिपतिः स॰।समुद्राय स्रोत्यानामधिपतय इदं॰।अन्नं साम्राज्यानामधिपति तन्मावतु
स॰।अन्नाय साम्राज्यानामधिपतय॰।सोम ओषधीनामधिपतिः स॰।सोमायौषधीनामधिपतय॰।सविता
प्रसवानामधिपतिः स॰।सवित्रे प्रसवानामधिपतय॰।रुद्रः पशूनामधिपतिः स॰।रुद्राय पशूनामधि
पतय॰।अप उपस्पृश्य।त्वष्टा रूपाणामधिपतिः स॰।त्वष्ट्रे रूपाणामधिपतय इदं॰।विष्णुः पर्वतानामधिप
तिः स॰।विष्णवे पर्वतानामधिपतय॰।मरुतो गणानामधिपतयस्ते मावंतु॰।मरुद्भ्यो गणानामधिपतिभ्यः॰। श्रौ॰ भ॰
१७ यजमानकर्तृके ध्वर्युः प्रतिहोमं समदृशान्ते वा यजमानं वाचयेत्।पितरः पितामहाः परेवरेत
तास्ततामहा इह मावतेति।अध्वर्युकर्तृत्वेन यजमानवाचनं॥ ॥इत्यभ्यातानाः॥ ॥ऋताषाडृतधामा
स ग्निर्गंधर्वः इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा।ऋतसह ऋतधाम्नेग्नये गंधर्वायेदं॰।तस्यौषधयोप्सरस ऊर्जो
नाम ताभ्य इदं ब्रह्म क्षत्रं पांतु ताभ्यः स्वाहा।ओषधीभ्योप्सरोभ्य ऊर्ग्भ्य इदं॰।संहितो विश्वसामा सूर्यो
गंधर्वः स इदं॰।संहिताय विश्वसाम्ने सूर्याय गंधर्वायेदं॰।तस्य मरीचयोप्सरस आयुवो नाम ता इदं॰।
मरीचिभ्योप्सरोभ्य आयुभ्य इदं॰।सुषुम्नः सूर्यरश्मिश्चंद्रमा गंधर्वः स इदं॰।सुषुम्नाय सूर्यर

नाम

आ॰ वै॰ ऽमयो चंद्रमसे गंधर्वायेदं। तस्य नक्षत्राण्यप्सरसो बेकुरयो नाम ताइदं। नक्षत्रेभ्योप्सरोभ्यो बेकुरिभ्य इदं॰
१५ भुज्युः सुपर्णो यज्ञो गंधर्वः स इदं॰ भुज्यवे सुपर्णाय यज्ञाय गंधर्वायेदं॰ तस्य दक्षिणा अप्सरसः स्तवा ना
मताइदं॰ दक्षिणाभ्योप्सरोभ्यः स्तवाभ्यः। प्रजापतिर्विश्वकर्मा मनो गंधर्वः स इदं। प्रजापतये विश्वकर्मणे म
नसे गंधर्वायेदं। तस्यर्क्सामान्यप्सरसो वह्नयो नामताइदं॰ ऋक्सामेभ्योप्सरोभ्यो वह्निभ्य इदं॰ इषिरो वि
श्वव्यचा वातो गंधर्वः स इदं॰ इषिराय विश्वव्यचसे वाताय गंधर्वायेदं॰ तस्यापो अप्सरसो मुदा नामताइदं॰ अ
ड्भ्योप्सरोभ्यो मुदाभ्य॰। भुवनस्य पतेयस्य त उपरि गृहा इह च। स नो रास्वाज्यानिं रायस्पोषं सुवी
र्यं संवत्सरीणां स्वस्तिं स्वाहा। भुवनस्पतय इदं॰। परमेष्ठ्यधिपतिर्मृत्युर्गंधर्वः स इदं॰। परमेष्ठिनेधिपतये
मृत्यवे गंधर्वायेदं॰। तस्य विश्वमप्सरसो भुवो नामताइदं॰। विश्वस्मा अप्सरोभ्यो भूस्य इदं॰। सुक्षिति
सुभूतिर्भद्रकृत्स्वर्वान्पर्जन्यो गंधर्वः स इदं॰ सुक्षितये सुभूतये भद्रकृते स्वर्वते पर्जन्याय गंधर्वा
येदं॰ तस्य विद्युतोप्सरसो रुचो नाम ताइदं॰। विद्युद्भ्योप्सरोभ्यो रुग्भ्य इदं॰। दूरेहेतिरमृडयो मृत्युर्गं
धर्वः स इदं॰ दूरेहेतये मृडयाय मृत्यवे गंधर्वायेदं॰ तस्य प्रजा अप्सरसो भीरुवो नामताइदं॰ प्रजा १५

रवे

भ्योप्सरोभ्यो भीरुभ्य इदं॰। चारुः कृपणकाशी कामो गंधर्वः स इदं॰ चारवे कृपणकाशिने कामाय गंधर्वायेदं॰
तस्याधयोप्सरसः शोचयंतीर्नाम ताइदं॰। आधिभ्योप्सरोभ्यः शोचयंतीभ्य इदं॰। स नो
भुवनस्यपते यस्य त उपरि गृहा इह च। उरु ब्रह्मणेस्मै क्षत्राय महि शर्म यच्छ स्वाहा। भुवनस्यपतय इदं॰।
२२॥ ॥इति राष्ट्रभृतः॥ ॥यद्देवा देवहेडनं देवासश्चकृमा वयं। आदित्यास्तस्मान्मा मुंचतर्तस्यर्तेन
मामुत स्वाहा। देवेभ्य आदित्येभ्य इदं॰ दिवाजीवनकाम्याय द्वा वान्तेतमू दिम। अग्निर्मा तस्मादेनसो गार्हप
त्यः प्रमुंचतु दुरिता यानि चकृम करोतु मामनेनसं स्वाहा। अग्नये गार्हपत्यायेदं॰। ऋतेन द्यावापृथिवी ऋ
तेन त्वं सरस्वति। कृतान्मा मुंचतांहसो यदन्यकृतमारिम स्वाहा। द्यावापृथिवीभ्यां सरस्वत्या इदं॰। स
जातशंसादुत वा जामिशंसाज्ज्यायसः शंसादुत वा कनीयसः। अनाज्ञातं देवकृतं यदेनस्तस्मात्त्वमस्मा
ञ्जातवेदो मुमुग्धि स्वाहा। जातवेदस इदं॰। यद्वाचा यन्मनसा बाहुभ्यामूरुभ्यामष्ठीवद्भ्यां शिश्नैर्यदनृतं चकृ
मा वयं। अग्निर्मा तेन॰ अग्नये गार्हपत्याय॰। यद्धस्ताभ्यां चकर किल्बिषाण्यक्षाणां वग्नुमुपजिघ्नमानः। दूरे
पश्या च राष्ट्रभृच्च तान्यप्सरसावनुदत्तामृणानि स्वाहा। दूरेपश्याराष्ट्रभृद्भ्यामप्सरोभ्यामिदं॰। अदीव्यन्नृ

आ॰ बौ॰ णंयदुहंवकारमहादास्यन्नंजगारालनेभ्यः।अग्निर्मात॰।अग्नयेगार्ह॰।यन्मयिमातागर्भेसत्येनश्च
१९ कारयवपिता।अग्निर्मा॰।अग्नयेगा॰।यदापिपेषमातरंपितरंपुत्रःप्रमुदितोधयन्।अहिंसितोपितरौ
मयातदग्नेअनृणोभवामिस्वाहा।अग्नयइ॰।यदंतरिक्षंपृथिवीमुतद्यांयन्मातरंपितरंवाजिहिंसि
सिम।अग्निर्मा॰।अग्नयेगार्ह॰।यदाशसानिशसायत्पराशसायदेनश्चकृमानूतनंयत्पुराणं।अग्निर्मा॰।
अग्नयेगा॰।अतिक्रामामिदुरितंयदेनोजहामिरिप्रंपरमेसधस्थे।यत्रयंतिसुकृतोनापिदुष्कृतस्तमा
रोहामिसुकृतांनुलोकं॰स्वाहा।अग्नयइ॰।त्रितेदेवाअमृजतैतदेनस्त्रितएतन्मनुष्येषुमामृजे।ततो
माद्यदिकिंचिदानशेग्निर्मात॰।अग्नयेगा॰।दिविजाताअप्सुजातायाजाताओषधीभ्यः।अथोयाअग्नि
जाआपस्तानःशुंधंतुशुंधनीःस्वाहा।अद्भ्यःशुंधनीभ्यइ॰।यदापोनक्तंदुरितंचरामयद्वादिवानूतनंय
त्पुराणं।हिरण्यवर्णास्ततउत्पुनीतनःस्वाहा।अद्भ्योहिरण्यवर्णाभ्यइदं॰।इमंमेवरुण॰।तत्वायामि॰।त्वं
नोअग्ने॰।सत्वंनोअग्ने॰।त्वमग्नेअया॰।इतिदर्शपूर्णमासवत्।२०।इत्यमात्यहोमः॥ ॥ततोदर्शपू
र्णमासोक्तवद्दंपतीअग्नीध्याता।अथाधिरक्षसूर्येतिलमाषव्रीहियवाःप्रियंगवोणवोगोधूमाःकु १९

लित्थावाइतिसप्तग्राम्याः।श्यामाकानीवाराजर्तिलागवीधुकागार्मुतावेणुयवाःकुरुविंदाइतिसप्त
मारण्याश्चेति।सर्वान्समुच्चित्यप्रक्षालितंसर्वौषधंआज्यस्थालीस्रुवांश्चबर्हिर्वासोदीप्यान्हुक स
आनित्याद्याध्यवासस्सासंप्रद्रष्टाःपत्नीयजमानाध्वर्युब्राह्मणोयदासूर्यकिरणाभूमिंमुक्ताऽधिगत
रश्माभवंतितदौपासनमंबरीषंवोत्तपनीयंवाभिप्रव्रजंति।औपासनस्यार्थाधानपक्षेतंहृत्वाधि
मन्थ्यार्थंगार्ह्यकर्मार्थमवशेष्यावशिष्टेसर्वाधानपक्षेसर्वस्मिन्वाश्रोत्रियागारादाहृतेवानिर्दर्भसंधो
जितेवाकपालानीवादीनान्हुकल्लान्प्रक्षिप्यपरिस्तीर्याज्यंसंस्कृत्यपर्यग्निकृत्वेत्यादिहृद्यंसंस्कृत्याध्व
र्युश्चयजमानोवांजलावुपस्तीर्यसर्वौषधमोप्याभिघार्यजुहोति।अग्नयेसर्वौषधायपुष्ट्यैप्रजननाय
स्वाहा।अग्नयेसर्वौषधायपुष्ट्यैप्रजननायेदं॰।ततोध्वर्युस्तस्मिन्नेवाग्नौजयानभ्यातानान्राष्ट्रभृतोम
श्चहोमान्जुहोति।अथस्रुक्षिचतुर्गृहीतंगृहीत्वासमिधमाधायपर्युक्ष्यप्राजापत्यांजुहोति।प्रजाप
तेनत्व॰।यीणा॰स्वाहा।प्रजापतयइ॰।अपरंचतुर्गृहीतंगृहीत्वानुरव्यांजुहोति।अन्वग्निरुषसामग्रम
ख्यदन्वहानिप्रथमोजातवेदाः।अनुसूर्यस्यपुरुत्राचरश्मीननुद्यावापृथिवीआततान्स्वाहा।अ

भा॰ बो॰ ग्नयेजातवेदसे इदं॰। अथैतानंगारान्सतेवाशरावेवायजमानोगृह्णाति। आयुषेवोगृह्णामितेजसेवो
१७ गृह्णामिवर्चसेवोगृह्णामिवीर्यायवोगृह्णामिब्रह्मवर्चसायवोगृह्णामि। अथैनानादायोपनिश्वति।।
आयुर्मामाविशतु भूतिर्मामाविशतु ब्रह्मवर्चसंमामाविशतु। तानध्वर्यवेसंप्रदायोदायंति। अन्वाह
र्येयजमानेयथागतमागत्यागारंपत्न्यायतनेऽग्न्युपसमाधायपरिस्तीर्याग्निरतःपात्राण्यासादय
ति। मेक्षणेनसहस्थालींमुसलोलूखलंतथा। शूर्पंनिर्वापपात्रंचरुस्थालींस्रुवेणतु। चर्मचप्रो
क्षणीपात्रंक्षुरंचित्रियत्रयं। आज्यस्थालीचरुस्थालीमेक्षणंचोद्धरणींपात्रीप्रोक्षणीस्रुवंचनि
र्वपणस्थालीमानडुहंचर्ममुसलोलूखलेशूर्पंचित्रियाश्चत्वारःसमिधस्तिस्रश्च। अग्नेर्दक्षिणतो
ब्रह्मयजमानावुपविशतः। अध्वर्युःपवित्रंकृत्वातूष्णींप्रोक्षणीःसंस्कृत्यतानिपात्राणिकृत्वाप्रो
क्ष्याग्नेःपश्चाद्धोहितंचर्मानडुहंप्राचीनग्रीवमुत्तरलोमास्तीर्यसपवित्रेणनिर्वापपात्रेणस्वहस्ते
श्रीवायांवाचतुरःपात्राणिव्रीहीणांनिर्वपति। ब्रह्मणेत्वाजुष्टंनिर्वपामीतितूष्णींवाप्रतिपात्रंमंत्रावृत्तिः।
५ अनिरुक्तामिन्द्रशाति। आकूत्यैत्वाकामायत्वासमृधेत्वेति। व्रीहीन्पूर्ववन्निरुप्यप्रोक्षति। ब्रह्मणेजुष्टं १७

योविदध्यःस्तनैःकस्तःसोऽश्नतःमरोद्रइति ४

प्रोक्षामीतितूष्णींवा। चर्माभ्युक्ष्यनिरस्यति। ततःकृष्णाजिनेआनडुहेचर्मणिवाउलूखलंनिधाय
व्रीहीनोप्यमुसलेनावहत्यत्रिःफलीकृत्यत्रिःप्रक्षाल्यनिर्वापपात्रेणस्थाल्यांतिरःपवित्रंचत्वारिउद
पात्राण्यानीयस्थालीमग्नावधिश्रित्यतस्यांतिरःपवित्रंतण्डुलानोप्याज्यंनिरूप्याधिश्रित्योभेपर्य
ग्निकृत्यमेक्षणंस्रुवंचसंमृज्य। चरुमभिघार्योदंचमुद्वासयति। अथैनमायतनीगवकालेऋत्विग्भ्यः
परिकर्मिणःप्राहुः। श्रुतोब्रह्मौदनइति। अध्वर्य्वादयःसर्वेमहर्त्विजःसहागम्योत्तरतोऽनुदिशमुप
विशंति। ब्रह्मामंत्रेणनिरसनोपवेशनेकुर्यात्। यजमानःउद्धरणपात्रींनिर्णिज्योपस्तीर्यब्रह्मौ
दनस्थालीमपचाल्यचतुरस्त्योदनमध्येगर्तंकृत्वातस्मिन्प्रभूतमाज्यमानीयमेक्षणेनोपहत्यानुलो
ति। अवेयस्वेकवयेमेध्यायुवचोवृंदारंद्रविणभाग्यहले। यतोभयमभयंतन्नोअस्तुवदेवान्यंजैहेभ्यान्तो
हो। भक्षणरंदं। अथैतानध्वर्य्वादीनुत्तरतःपरस्पराभिमुखानुपविष्टाननुपूर्व्येणाचमय्योद्धरणपा
त्र्याभूमिंस्पृशन्कर्षन्निवब्रह्मौदनंतेषांमध्येप्रवेशयति। पूर्णोमोदनम[redacted]तितूष्णींवा। तमोद ५२
नंदक्षपात्रेणचतुर्धाकृत्वातेभ्यःपृथक्पृथगुपोहति। तेमध्याद्ग्रासत्रयंप्राश्ययजमानंप्रशंसे

तेभुक्त्वान्यतं प्रतिष्कंति· उत्तरतःआसीनःकश्चिद्ब्राह्मणःश्रामकाद्यमभ्यानि·तमेयजमानोपात्रिकांप्रददाति·

आ॰ श्रौ॰ ति।राद्धुस्त्वैब्रह्मौदनेनइति।तेभ्यःसांवत्सरंददानि।यजमानःपात्र्यामवशिष्टेआसिक्तप्रभूता
१८ ज्यशेषेतिस्त्रश्चित्रियाश्वत्थसमिधोभ्यज्याभ्यादधाति।समिधाग्निंदुवस्यतघृतैर्बोधयतातिथिं।आ
स्मिन्हव्याजुहोतनस्वाहा।अग्नयइदं·।उपत्वाग्नेहविष्मतीर्घृताचीर्यंतुहर्यत।जुषस्वसमिधोमम
स्वाहा।अग्नयइदं·।तंत्वासमिद्भिरंगिरोघृतेनवर्धयामसि।बृहच्छोचायविष्ठ्यस्वाहा।अग्नयइदं·।
यजमानःसमित्स्वाहिता स्वध्वर्यवेवत्सतरींददानि।अथास्मैयजमानायाध्वर्युररणीप्रयच्छन्ना
ह।वाचंयमोभविष्यसिसंशाधियत्तेसंशिष्यामीति।सपरिकर्मिणःप्राह।ब्राह्मणानाशयता
श्वंगोपायतसंभारान्निधत्त।अस्मात्प्रत्यनंतरंवाग्विसर्गः।अध्वर्योररणीप्रतिगृह्णन्यजमानोज
पति।मही विश्पत्नीसदनेऋतस्यार्वाचीएतंधरुणेरयीणां।अंतर्वत्नीजन्यंजातवेदसमध्वराणां
जनयथःपुरोगां।आरोहतं दशतंशक्वरीर्ममर्तेनाग्नआयुषावर्चसासह।ज्योग्जीवंतउत्तरामुत्तरां
समांदर्शपूर्णमासयज्ञंयथायजे।अरणीउरसिश्लेषयति।ऋतुलियवतीस्थोअग्निरेत
सोगर्भंदधाथांतेवामहंददे।तत्सत्यंयद्वीरंबिभृथोवीरंजनयिष्यथः।तेमत्प्रातःप्रजनिष्येथे १८

तेमाप्रजातेप्रजनयिष्यथः।प्रजयापशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनस्वर्गेलोके।अध्वर्युर्यजमानेनान्नृत
परित्यागसत्याभिवदनुरूपंसंकल्पंकारयति।मानुषात्कार्यादपक्रियदैव्यमेवकार्यंकारयति।
यजमानोजपति।इदमहमनृतात्सत्यमुपैमिमानुषाद्दैव्यमुपैमिदैवींवाचंयच्छामि।परिकर्मिणा
स्तंवाचंयमंरात्रिंजागरयंतआसते।यजमानःशल्कैस्तांरात्रिमुपसमिंधते।शल्कैरग्निमिंधा
नउभौलोकौसनेमहं।उभयोर्लोकयोरृध्वातिमृत्युंतराम्यहं।अध्वर्युर्गार्हपत्यस्योत्तरतोब
र्हिरनकल्माषेणाजेनाधास्यमानंयजमानंसंख्यापयति।प्रजाअग्नेसंवासयाशाश्चपशुभिः
सह।राष्ट्राण्यस्माआधेहियान्यासन्सवितुःसवे।वाचंयमाद्येतद्ध्यंतमपररात्रेवा।अरणीदाना
द्येतदंतमपररात्रइतिकेचित्।अरणीदानोपश्लेषवर्जंसर्वंपूर्वरात्रेवा॥ ॥अथाध्वर्युरपररात्र
उत्थाययजमानहस्तादक्षिणोत्तरारणींसव्येनाधरारणिंगृहीत्वाभिमंत्रयति।जातवेदोभु
वनस्यरेतइहसिंचतपसोयज्जनिष्यते।अग्निमश्वत्थादधिहव्यवाहंशमीगर्भाज्जनयन्यो
मयोभूः।अयंतेयोनि·तंजानन्नग्नआरोहाथानोवर्धयारयिं।यजमानस्यस्वशाखीयोपिमंत्रः।

अा॰ श्रो॰ अयंतेयो॰तं॰सीदाथानोवर्धयागिरः।समारोपणात्तेलोकिकीभूतमग्निमुद्धस्यायतनंशकलिपिंडे
॥१२॥ नपरिलेपयति।अपेतवीतविचसर्पतातोयेत्रस्थपुराणायेचनूतनाः।अदाद्दिदंयमोवसानंपृ
थिव्याअक्रन्निमंपितरोलोकमस्मै।एवमन्वाहार्यपचनमाहवनीययोः।तूष्णींवापरिलेपनं।अ
थसपत्नीकेनयजमानेनसमिदाधानांतमन्वारब्धः।संभाराणांतृतीयभागमादायगार्हपत्य
स्यायतनेनिवपति।यत्पृथिव्याअनामृतंसंबभूवत्वेसचा।तदग्निरग्नयेददात्तस्मिन्नाधीयतां
मृथं।आधीयमानेषुसंभारेषुयजमानोवाचयतितद्राजपति।यद्दश्चंद्रमसिकृष्णंतदपीह।चंद्र
मसिमनसाकृष्णंध्यायेत्।तान्संभारानग्निनावधारभतिस्फ्टराजपतिवा।दिवस्त्वावीर्येणपृथि
व्यैमहिम्ना।अंतरिक्षस्यपोषेणसर्वपशुमादधे।तानभिश्रयति।संवःसृजामिहृदयानिसंसृष्टंम सं
नोअस्तुवः।संसृष्टःप्राणोअस्तुवः।संयावःप्रियास्तनुवःसंप्रियाहृदयानिवः।आत्मावोअ
स्तुसंप्रियःसंप्रियास्तनुवोमम।तान्समीकरोति।कल्पेतांद्यावापृथिवीकल्पंतामापओषधीः।
कल्पंतामग्नयःपृथङ्मममज्यैष्ठ्यायसव्रताः।येग्नयःसमनसोंतराद्यावापृथिवी।वासंतिकावृ १२॥

अधरारण्यामष्टभागेंगुलद्वयमुत्क्रम्यपार्श्वयोस्त्रीणि।त्रीण्यंगुलानिमुत्क्रांतरादेवयोनिस्तन्मध्येकृता
शानःतत्रमंथनंकुर्यात

ऋतूअभिकल्पमानाइंद्रमिवदेवाअभिसंविशंतु।संभाराणांद्वितीयभागमादायान्वाहार्यपचनेनिव
पति।यदंतरिक्षस्यानामृतंसं॰वा।तद्वायुरग्न॰मयं।समीकरणांतंपूर्ववत्।अतिशिष्टान्संभारानाहवनी
येनिवपति।यद्दिवोनामृतंसंभ्वा।तदादित्योग्नये॰मयं।समीकरणांतंपूर्ववत्॥अथगोप्तारंपरिकर्मिणं
रक्षायैसमादिशति।परिकर्मिन्नग्नीन्रक्षस्वेति।सआह।विहृताअग्नयोमाकश्चनांतरेणसंचारीत्॥
अध्वर्युःप्रदक्षिणमाहृत्यप्रत्यङ्ङुदङ्ङुत्यगार्हपत्यस्यायतनउपरिसंभारेषुपश्चात्कृत्तानिनेवा
र्जुनकृष्णायंनिधायतस्योपरिप्रागायतामुदगायतांवाधरारणींनिधायतस्याःपश्चिमदेशेमंथना
र्थमुत्तरारणीशंकुंनिदधाति॥विभक्तिःस्रुक्।चित्तमाज्यं।वाग्वेदिः।आधीतंबर्हिः।केतोअग्निः।चित्त
मग्निः।वाक्पतिर्होता।मनउपवक्ता।प्राणोहविः।सामाध्वर्युः।वाचस्पतेविधेनामन्।विधेमतेनाम।
विधेस्त्वमस्माकंनाम।वाचस्पतिःसोमंपिबतु।आस्मासुनृम्णंधात्स्वाहा।यजमानादीन्ब्रूयान्मंथ
तेति।यजमानःप्रथमोमंथति।यजमानउत्तमः।अभ्युत्पत्तोअध्वर्युरेवरंतेददामि।वाचंविसृजेत्।य
जमानोध्वर्युणासहजातमग्निमुपतिष्ठते।अजीजनन्नमृतंमर्त्यासोस्त्रेमाणंतरणिंवीडुजंभं।दशस्व

वरमित्युक्ते।त्रणेनगौर्देया

आ॰बो॰ स्वसारो अश्रुवं समीचीः पुमांसं संजातमुभिसं रभंतां । अग्नेरुपरिनासिकाभ्यां वायुर्निःकामति । प्रजापते ने
२० त्वा प्राणेनाभिप्राणिमि पूषः पोषेण मह्यं । दीर्घायुत्वाय शतशारदाय शतं शरद्भ्य आयुषे वर्चसे । जीवा
त्वे पुण्याय प्राणे त्वामृतमादधामि । अन्नादमन्नाद्याय गोप्तारं गुप्त्यै । अध्वर्युर्ज्वलंतमग्निमायतने दधाति ॥
ब्रह्मन्वरं दास्ये त्वं नु ब्रूहि । ब्रह्मा भि हिंकुर्यात् । व्याहृतीर्वा ब्रूयात् । अध्वर्युर्निहितमग्निं स्पृष्ट्वा उपति । गार्हप
त्यत्वेनावधारयंति वा । पश्चात्मंथनपक्षे ग्रांचमुद्धृत्यादधाति वा । भूर्भुवो धर्मः शिरस्तदयमग्निः संप्रि
यः पशुभिर्भुवत् । छर्दिस्तोकाय तनयाय यच्छ । भृगूणां त्वा व्रतपते व्रतेनादधामि भार्गवगोत्रेणादं
रस्ता । इति भृगूणां । भूर्भुव इत्युपक्रम्य । अंगिरसां त्वा व्रत॰ धाम्यांगिरसो गो॰ सा ॥ इत्यंगिरसां । भूर्भुव इ
त्यनुद्रुत्य । आदित्यानां त्वा देवानां व्रत॰ मि पाराशरो गो॰ सा । इति पराशराणां । एवमन्येषां गोत्राणां ॥
आदित्यानां॰ काश्यपो गायत्रेण छंदसेति यथा गोत्रं निर्दिशेत् । अग्नावुत्तरभागे सौवर्णशकलं निद
धाति । स्वयातृण्णासि भव । रजतशकलं दक्षपलाशमूर्ध्वीय ब्राह्मणाय वा यजमान एव प्रयच्छति । यजमा
नो ध्वर्युश्च गार्हपत्यमुपतिष्ठते । अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतन्ममासि योनिस्तव योनिरस्मि । ममैव स २०

न्वहं हव्यान्यग्ने पुत्रः पित्रे लोककृज्जातवेदः । स गार्हपत्यो विदहन्नरातीरुषसः श्रेयसीः श्रेयसी
र्दधत् । अग्ने सपत्नां अपबाधमानो रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु धेहि । गार्हपत्यादेकदेशं गृही
पि त्वान्वाहार्यपचनमादधाति । भूर्भुवो बालः प्राणस्तदयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भुवत् । स्वदितं तोकाय
तनयाय पितुं पच । अमीषां त्वेति यथाश्रुतं छंदसेति । उत्तरतो हिरण्यशकलमुपास्यति । स्वयातृण्णा
या संभव । रजतशकलं पूर्ववत् प्रदायाभिमुपतिष्ठते । इमा उ मामुपतिष्ठंतु रायआभिः प्रजाभिरिह
संवसेय । इहो इडा तिष्ठतु विश्वरूपी मध्ये वसोर्दीदिहि जातवेदः । अथापसव्यमागत्य गार्हपत्ये आ
हवनीयप्रणयनार्थं तथैध्ममादधाति । यथा द्यौ दितेस्सूर्ये आहवनीयः प्रणयनमोग्यो भवति । उपय
मनं गार्हपत्यसमीपे स्थापयति । अश्वं वा नडूहं वा अजं वा विंबाकं मडलुं वा गार्हपत्यस्य पुरस्तात्संनि
धापयति । अथ प्रणयनीयमिध्ममग्न्युद्धरणपात्रेणोद्धरन्नाह । ब्रह्मन्वरं दास्ये त्वं नु ब्रूहि । द्रवंवत् ॥ त
मादीप्तमग्निं पात्रे निधाय उपयमनेनोपयम्य जानुदघ्नमुद्यच्छति । ओजसे बलाय त्वोद्यच्छे वृषणे
शुष्माय आयुषे वर्चसे । सपत्नतूरसि वृत्रतूर्यस्ते देवेषु महिमा स्वर्गः । यस्त आत्मा पशुषु प्रविष्टः पुष्टि

आ॰प्र॰ यीतेमनुष्येषु पप्रथे। तया नो अग्ने जुषमाण एहि। दिवः पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षाद्वातात्पशुभ्यो अध्यो
२१ षधीभ्यः। यत्रयत्र जातवेदः संबभूथ ततो नो अग्ने जुषमाण एहि। गार्हपत्याहवनीययोर्मध्यं त्रेधा विभज्य
प्रथमं भागं गच्छन् प्रतीनीयमानमश्वादीनामन्यतममनुमंत्रयते। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि विद्वानग्नेरग्ने
पुरो अग्निर्भवेह। विश्वा आशा दीद्यानो विभाह्यूर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। ततोऽग्निनाभिदग्धमुद्धृत्य
द्वितीयं भागं गत्वोपरमति। विक्रमस्व महाँ असि वेदिषन्मानुषेभ्यः। त्रिषु लोकेषु जागृहि। ततो यी वा
दग्धमग्निमुद्धृत्य तृतीयं भागं गच्छति। अन्वग्निरुषसामग्रमख्यदन्वहानि प्रथमो जातवेदाः। अनु सूर्य
स्य पुरुत्रा च रश्मीननु द्यावापृथिवी आ ततान। अथाग्निमध्वर्युहस्ते प्रदाय प्राङ्मुखस्याश्वादीना
मन्यतमस्य दक्षिणेन पूर्वपादेन संभाराणामुत्तरदेशमाक्रमय्याश्वं प्रदक्षिणमावृत्याग्निरभ्यु
ष्योदञ्चमुत्सृजति। एषोऽध्वर्योर्भवति। यजमानोऽन्यमश्वं ब्रह्मणे ददाति। अथार्धोदिते सूर्येऽध्व
र्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन्नग्निं संभारेषु अश्वादीनामन्यतमपदे प्रतिष्ठापयति।
यदिदं दिवो यदिदं पृथिव्याः संविदाने रोदसी संबभूवतुः। तयोः पृष्ठे सीद जातवेदाः शंभूः प्र २१

जाभ्यस्तनुवे स्योनः। प्राणं त्वामृतं आदधाम्यन्नादमन्नाद्याय गोप्तारं गुप्त्यै। अथ संप्रैषमाह।।
ब्रह्मन्वरदाः स्यनुब्रूहि। ब्रह्मा पूर्ववत्। अध्वर्युर्निहितमग्निं स्वहस्ताज्जपति। आहवनीयत्वेनावधार्य
ति वा। भूर्भुवः स्वरर्कं ब्रह्मस्तनदस्योस्त्वं वयममिः संभृतः पशुभिर्भुवत्। यत्ते शुक्र शुक्रं वर्चः शु
क्रा तनूः शुक्रं ज्योतिरजस्रं। तेन मे दीदिहि तेन त्वादधेऽग्निनाग्ने ब्रह्मणा। अमीषां त्वेति विद्यागोत्रं।
रजतशकलप्रदानान्तं समानं। आहवनीयमुपतिष्ठते। आनशे व्यानशे सर्वमायुर्व्यानशे। सर्वो
दिते ब्रह्मवर्चसकामस्याहवनीयाधानं। संभारेषु प्रतिष्ठापनमुपस्थानं चाध्वर्युमेवेति केचित्। आ
हवनीय एव सभ्यावसथ्यौ कल्पयति। रथंतरं चक्रं प्रवर्तयति संततं गार्हपत्यादाहवनीयात्।
ततोऽग्नीन्परिसमुह्य पर्युक्ष्य परिस्तीर्य यजमानोऽध्वर्युर्वा सर्वैर्व्यापितैरञ्जलिना स्वैरौषधं जुहो
ति। स्वाहाकारान्ताभिर्व्याहृतिभिः। अध्वर्युराज्यं संस्कृत्य एकैकस्मिन्नग्नौ पंच पंच नानाहस्तीयाः
समिधोऽभ्यज्याभ्यादधाति। समिध्यमानः प्रथमो नु धर्मः समक्तुभिरज्यते विश्ववाराः। शोचि

आ० बो० केशोघृतनिर्णिक्पावकः सुयज्ञो अग्निर्यज्ञथायदेवान्स्वाहा। इत्याश्वत्थीं। घृतप्रतीकोघृतयो
२२ निरग्निर्घृतैः समिद्धोघृतमस्यान्नं। घृतप्रुषस्त्वा सरितोवहंति घृतंपिबन्त्सुयजासिदेवान्
स्वाहा। इत्यौदुंबरीं। त्वामग्नेसमिधानंयविष्ठदेवादूतंचक्रिरेहव्यवाहं। उरुज्रयसंघृतयोनिमा
हुतंत्वेषंचक्षुर्दधिरेचोदयन्मति स्वाहा॥ इतिपालाशीं। त्वामग्नेप्रदिवआहुतंघृतेनसुम्नायवः
सुषमिधासमीधिरे। सवावृधानओषधीभिरुक्षितउरुज्रयांसिपार्थिवावितिष्ठसेस्वाहा।
इतिशामीं। घृतप्रतीकंवऋतस्यधूर्षदमग्निंमित्रंनसमिधानऋंजते। इंधानोअक्रोविदथे
षुदीद्यच्छुक्रवर्णामुदुनोयंसतेधियंस्वाहा। इतिवैकंकतीं। सर्वत्रान्वग्नइदमितियजमानं॥
एवमन्वाहार्यपचनमाहवनीययोः। संभारनिर्वपनादिसमिदाधानांतंयजमानान्वारंभः। ततः
प्रदक्षिणमाहृत्यगार्हपत्यस्यपश्चात्तिष्ठन्यजमानः सपत्नीकस्तनूभिरुपतिष्ठते। येतेअग्ने
शिवेतनुवौ। विराट्चस्वराट्च। तेमाविशतांतेमाजिन्वतां। येतेअ० सम्राट्चाभिभूश्च। तेमा २२

वि० तां। येतेअ०। विभूश्चपरिभूश्च। तेमा०। येते० प्रभ्वीचप्रभूतिश्च। तेमा०। यास्तेअग्नेशिवास्तनु
वस्ताभिस्त्वादधे। एवमन्वाहार्यपचनमाहवनीययोः। एवंहिष्यंमनसाध्यायन्प्रत्यग्निंघोरास्तनूर
नुदिशति। यास्तेअग्नेघोरास्तनुवः। क्षुच्चतृष्णाच। अस्नक्चानाहुतिश्च। अशनयाचपिपासा
च। सेदिश्चामतिश्च। एतास्तेअग्नेघोरास्तनुवस्ताभिःपाप्मानंगच्छयोस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मः। अप
उपस्पृश्य। स्निक्चस्नीहितिश्चस्निहितिश्च। उष्णाचशीताच। उग्राचभीमाच। सदाम्नीसेदिरनिरा।
एतास्ते० ष्मः इत्येतेनैवयज्ञपावाघोरास्तनूरग्नित्रयस्यप्रत्येकमनुदिशति। अपउपस्पृश्य। ऊष्मनेन
गार्हपत्यमेवतिष्ठन्विराजक्रमैरुपतिष्ठते। नर्यप्रजांमेगोपाय। अमृतत्वायजीवसे। जातांजनिष्य
माणांच। अमृतेसत्येप्रतिष्ठितां। इतिगार्हपत्यं। अथर्यपितुंमेगोपाय। रसमन्नमिहायुषे। अदब्धा
योशीततनो। अविषन्नःपितुंकृणु। इत्यन्वाहार्यपचनं। शंस्यपशून्मेगोपाय। द्विपादोयेचतुष्पा
दः। अष्टाशफाश्चयइहाग्ने। येचैकशफाआशुगाः। इत्याहवनीयं। सभ्यसभांमेगोपाय। येचसभ्याः
सभासदः। तानिंद्रियावतःकुरु। सर्वमायुरुपासतां। इतिसभ्यं। अहेबुध्नियमंत्रंमेगोपाय। यमृ

आ॰ बौ॰ र्यपस्त्वाविविदाविदुः। ऋचः सामानियजूंषि। साहिश्रीरमृतासतां। इत्यावसथ्यं। एतदंतमनुक्त
२२ शेषंसर्वं सहयाजमानं। ततोध्वर्युः। स्मार्तवदाज्यंसंस्कृत्य। तद्यथा। आज्यस्थालींस्रुवंचैवप्र
र्व्वंचसमिधंतथा। प्रोक्षणीश्चकुशांश्चैव पात्राण्येतानिसादयेत्। पवित्रेकृत्वा प्रोक्षणीः संस्कृत्य।
पात्राण्युत्तानिकृत्वा प्रोक्ष्याज्यंनिरूप्यगार्हपत्यस्योत्तरतोंगारान्निरूह्य तान्कृत्वा तेष्वाज्यम
धिश्रित्यदर्भोल्मुकेनाभिद्योत्यद्वे दर्भाग्रे प्रक्षाल्य प्रत्यस्य पुनरवद्योत्यत्रिःपर्यग्निकृत्वोदगुद्वा
स्यांगारानग्नौ प्रत्यस्य पुनराहारमाज्यंत्रिरुत्पूय पवित्रेग्नौ प्रक्षिप्य स्रुकस्रुवौ निष्टप्य संमृज्य दर्भा
नग्नौ प्रक्षिपेत्। स्रुचि चतुर्गृहीतंगृहीत्वा हवनीये समिधमाधायाद्भिः परिषिच्य परिश्रितेः परि
श्रितेवातिष्ठन्नासीनोवा पूर्णाहुतिंजुहोति। सप्त ते अग्ने समिधः सप्तजिह्वाः सप्तर्षयः सप्तधामप्रि
याणि। सप्तहोत्राः सप्तधात्वायजंति सप्तयोनीरापृणस्वा घृतेनस्वाहा। अग्नयेसमवतइदं। पूर्णा
हुतोवरंददामि। अध्वर्युः पुनराज्यंसंस्कृत्य तेनैवाज्येनवा स्रुवेण कूश्मांडैरनुवाकत्रयंमध्वं
हुत्वा वैश्वानरायेलुपस्थानादिसमिदाधानांतं कृते अध्वर्यो वरंनिष्क्रयद्रव्यंतेददामि। अग्निर्स २२

स्कारकमग्निहोत्रहोममाज्येनकुर्यात्। पूर्णाहुत्यग्निहोत्रहोमयोर्विकल्पः। समुच्चयोवा॥ जघनेनगार्ह
पत्यमुपविश्यप्राणानायम्यतूष्णींसायंप्रातरग्निहोत्रंहोष्यामीति संकल्प्योत्पनिक्रमेणाग्नीन्परिस्ती
र्योत्तरेणगार्हपत्यंकूर्चेप्रक्षाल्याग्निहोत्रपात्राणि द्वंद्वंन्यंचिसादयति। आज्यस्थालींस्रुवमग्निहोत्रहव
णीं समिद्योतनंसमिधंकूर्चंइति। कूर्चे आज्यस्थाल्यामाज्यमानीयजघनेनगार्हपत्यमुपसाद्या
ग्नीन्क्रमेणपरिषिंचंति। ऋतंसत्यैत्वासत्येनर्तेनपरिषिंचामीतिगार्हपत्यं। एवमन्वाहार्यपचनमा
हवनीयंदीं। गार्हपत्यादुदीचोंगारान्निरूह्याज्यमधिश्रित्याभिद्योतनकुशेनाभिद्योतयति। अग्नि
स्तो ष्टेतेजोमामाप्रतिधाक्षीदिति। आज्येद्वेदर्भाग्रेप्रक्षाल्यप्रक्षस्याभिमृशति। अमृतमसीति। पुनर
भिद्योत्यत्रिःपर्यग्निकरोति। अंतरितंरक्षोंतरिताअरातयः। सकृन्मंत्रेणद्विस्तूष्णीं। आज्यस्थालीमुदगु
द्वास्यांगारान्प्रत्यूह्यदक्षिणेनस्रुवंसव्येनाग्निहोत्रहवणीं युगपदादत्ते। देवस्यत्वा॰ हस्ताभ्यामाददे।
गार्हपत्येप्रतितपति। प्रत्युष्टंरक्षः प्रत्युष्टाअरातयः। कूर्चेग्निहोत्रहवणींनिधाययजमानमामंत्रय
ते। ओमुन्नेष्यामि। सप्रतिवक्ति। ओमुन्नयेति। अध्वर्युरग्निहोत्रहवण्यांस्रुवेणचतुरुन्नयति।

आ॰ प्र॰ २४ भूरिडा।भुवरिडा।स्वरिडा।भूर्भुवःस्वरिडेति।प्रतिमंत्रं।एवमेवद्वितीयं।चतुर्गृहीतंगृहीत्वास्था
ल्यांस्रुचंप्रत्यगग्रंनिधायस्रुग्विभागग्रांसमिधंनिधायाउपहूयंसंस्पृशति।सम्भूर्द्वेवैःसायंप्रातर्याव
भिःसायंप्रातर्यावाणोमादेवाःस्वस्तिसंपारयंतुपशुभिरिति।समिधासहाग्निहोत्रहवणीमादायोप
नहरणकूर्चमधःकृत्वानीयकूर्चंपत्न्काजघनेनगार्हपत्यमुदग्रंगउपसादनीयकूर्चेसादयति।नमई
शानायप्रजाःपशवोमेवर्धंतामहंयजमानोमारिषमिति।दशहोतारंव्याख्यायोपावहरणीयकू
र्चेनसव्वादार्योप्राणसंमितमाहवनीयसकाशंगच्छति।भूर्भुवःस्वर्वरुर्वंतरिक्षमन्विष्ययंपंथाविर्न
न नोदेववानैः।येनायंतृपयःस्वर्गकामास्तेनगच्छामिपरमेव्योमन्।यथानहीयेयंःस्कृतंःसकाशा
द्इति।जघनेनाहवनीयंवेद्याग्रागग्रेउपसादनीयकूर्चेसादयति।नमईशा०मिति।समिधमाहवनी
येभ्यादधाति।रजतांहरिणींत्वाग्निसूर्यज्योतिर्ब्वाबभुमंतीःस्वर्ग्यांःस्वर्गायलोकायरात्रिमहरसीति
मिष्टकामुपदधेमृतंप्राणेपानेदधामिप्रजापतिस्त्वासादयत्विति।समिधःस्पृष्ट्वाजपति।तयादेवतं
यांगिरस्वद्ध्रुवासीद।तामस्यसूर्ददोहसःसोमंध्रुश्रीणंतिपृश्नयः।जन्मन्देवानांविशस्त्रिष्वारोचने २८

नेदिवः।अपउपस्पृशति।विद्युद्सिविद्यमेपाप्मानमिति।समिध्यादीप्यायामग्निसूर्यौध्यात्वाहूतीप्रथ
माहुतिंजुहोति।अग्निसूर्याभ्यामिदं।स्रुचंसकृद्धुत्वाकोपरिप्राकूनीत्वाकूर्चेनिधायप्रदक्षिणमावृत्य
गार्हपत्यंप्रतीक्षते।उपप्रेतसंगच्छध्वंमाभागिनंभागधेयंप्रमाथि।सप्तर्षीणांसुकृतांयत्रलोकस्तत्रे
मंयज्ञंयजमानंचधत्तेति।द्वितीयामाहुतिंप्रत्यग्बिलयास्रुचापूर्वामाहुतिमतिक्रम्यसमिधःपूर्वभागेहू
यंहुतेर्बहुतरंद्व्यांजुहोति।प्रजापतयेस्वाहेति।प्रजापतयइदं।स्रुचमग्नेरुपरित्रिनरस्त्वातिवाद्यकूर्चे
निधायाप्उपस्पृशति।दृष्टिरसिवृष्ट्यमेपाप्मानं।स्रुगग्रमारभ्यप्रत्यगंगुलिनाप्रमुखेनपाणिना
बिलमवमृज्य।स्रुचउत्तरतःकूर्चेत्वाद्दशेनैवपाणिनावमार्ष्टि।ओषधीभ्यस्त्वौषधीर्जिन्वेति।प्राङ्मु
खेनैवानेनपाणिनास्रुचोबिलमारभ्याप्रमृज्यस्रुचउत्तरतःकूर्चेत्वाद्दशेनैवपाणिनावमा
र्ष्टि।ओषधीभ्यस्त्वौषधीर्जिन्वेति।ओषधीभ्यइदं।प्राचीनावीतीस्रुचोदक्षिणतः।प्रथमावमा
र्जनावकूर्चेलेपमवमार्ष्टि।पितृभ्यस्त्वापितॄन्जिन्वेति।पुनरपितथैवावमार्ष्टि।पितृभ्यस्त्वापितॄञ्जि

आ·बौ·म न्वेति।यजमानः प्राचीनावीती पितृभ्य इदं।अप उपस्पृश्य।अध्वर्युस्तद्धुतशेषं द्विः प्राश्नाति।पुनराप्योति
२५ रिति।आचम्यैवं द्वितीयं।आचम्याप सव्यमुदङ्मुख आज्यस्य स्रुचा तद्द्रव्यं हस्तेनैव भक्षयति।इदं हविः प्र
जननं मे अस्तु दशवीरं सर्वगणं स्वस्तये।आत्मसनि प्रजासनि पशुसनि अभयसनि लोकसनि वृष्टिस
नि।अग्निः सूर्यः प्रजां बहुलां मे करोत्वन्नं पयो रेतो अस्मासु धत्त रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु दीधरत्
स्वाहेति।आचम्य स्रुवेण पूर्णाहुतिमाहवनीये निष्ठ्याग्निं पूरयित्वाहवनीयस्योत्तरतः किंचिन्निनयति।
सप्त ऋषीणां वेद्याः सप्तधा नीलीन्वसप्तकृत्विभ्यः स्वाहेति।सप्तकृत्विभ्य इदं।गार्हपत्यस्य पश्चात्किं
चिन्निनयति।इदमहमग्नौ वैश्वानरे मृतं जुहोमि स्वाहेति।अग्नये वैश्वानराय इदं।अंतर्वेदि किंचि
न्निनयति।अक्षित्यामक्षितायुतं जुहोमि स्वाहेति।अक्षित्या इदं।स्रुचं कूर्चे निधायाग्निं प्रदक्षिणक्रमेण
शाकलान्प्रक्षिप्य प्रज्वाल्य पूर्ववत्परिषिंचति।ऋतं सत्यं त्वा सत्येन ते न परिषिंचामीति।पत्नीयजमान
योर्हस्ते स्रुक्स्थलं जलं शेषमुन्नयति।उपस्थाने विकल्पः।। ॥अथ पवमानेष्टिः।यजमानः आचम्य २५
पत्न्या सह तीर्थेन प्रविश्य गार्हपत्यस्य पश्चादुपविश्य प्राणानायम्य विष्णुं ध्यात्वा जपति।याः पुरस्ता

स्ता इत्यादि निविष्टमित्यंते श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं तनुहविर्भिर्यक्ष्य इति त्रिरुपांशु निरुक्तमेवेत्युक्ता।न
न्मन्त्रध्यानमित्यादि ग्रंथान्तयेत्यंते।तनुहविः संबंधि हविः।व्रीहिमयः पुरोडाशो द्रव्यं।व्रीहिमयश्च
रुः।पंच प्रयाजाः।अग्नीषोमावाज्यभागौ।अग्निः।अग्निः पवमानः।अग्निः पावकः।अग्निः शुचिः।इंद्रा
ग्नी।अदितिश्च प्रधानदेवताः।देवा आज्यपा इत्यादि प्रधानमुपांशु एवमात्मकेन कर्मणाग्न्यादिदे
वतास्तंत्रेण सद्यो यक्ष्य इति।देवतासंकल्पं कुर्यात्।अध्वर्युर्देवा गातुविद इत्यादि अन्वाधानादि प्र
कृतिवत्।इध्मसंनहने।ततस्तां त्रयोविंशतिरित्यूहः।पात्रासादने त्रिचत्वारिंशत्कपालैः सहच
रुस्थालीसमेक्षणां।प्रणीताप्रणयनेन सह घृतप्रणयनपात्रं।प्रणयने अपः प्रणयामि।ब्रह्मन् घृतं प्रणे
ष्यामि इत्युक्ता तथैव घृतं प्रणयेत्।अनया घृतं प्रणयामि।निर्वापे।देवस्य त्वा० हस्ताभ्यामग्नये जुष्टं नि
र्वपामि।देवस्य त्वा० हस्ताभ्यामग्नये पवमानाय जुष्टं निर्वपामि।देव० भ्यामग्नये पावकाय जुष्टं०।देव०
भ्यामग्नये शुचये जुष्टं०।देव० भ्यामिंद्राग्निभ्यां०।देवस्य त्वा० भ्यामदित्यै जुष्टं निर्वपामि।प्रोक्षणे।दे
वस्य० भ्यामग्नये वो जुष्टं प्रोक्षामि अग्नये पवमानायाग्नये पावकायाग्नये शुचय इंद्राग्निभ्यामदित्यै।अधि

आ॰ प्र॰ पन्नात्प्राक् चरव्यान्त्विभज्याधिवपने। देव॰ भ्यामग्नयेजुष्टमधिवपाम्यग्नयेपवमानायाग्नयेपावकाया
२८ नयेशुचयइंद्राग्निभ्यां। कपालोपधानेअष्टावष्टावाग्नेयादिचतुष्टयार्थंमुपधायैंद्राग्नार्थमेकादशकपाला
नुपधायाःदेवयजनंचदेत्यंगारमधिवर्त्येतिरःपवित्रमानीतप्रणीताघृतांचरुस्थालीं ध्रुवासीत्यधिश्रित्यनि
र्दग्धमितिप्रदक्षिणमंगारैःपरिचिनुयात्। यदितुश्रृतप्रायएवचराबाज्यमानयिष्यन्भवतितदासप्रणी
तोदकामेवाधिश्रयेत्। संवापोधिवपनवत्। यदादैवतंपुरोडाशार्थिंचरव्याभिमर्शनं। ऐंद्राग्नानांपुरो
डाशानधिश्रित्यादित्यस्थाल्यां घर्मोसिविश्वायुरितितिरःपवित्रंतंडुलानोप्याज्यनिर्वापः। ऐंद्राग्नान
श्रपणानंतरंचरुमुद्दिश्याग्नेर्हव्यंरक्षस्वेति। उदकेचरुश्रपणपक्षेश्रृतप्रायोचराबाज्यमानीयेद्वासने
यथादैवतंहवींष्यभिघार्यांतर्वेद्यासादयतीत्यादि। प्रधानानुमंत्रणेचतुर्णामन्नादःइंद्राग्न्योरिंद्रिया
व्यन्नादः।अदित्याअहं॰ यो॰ हसोमुच्येयं। अन्वाहार्यमासाद्यान्वाधेयदक्षिणांददाति। प्रजापतेर्भागो
॰। ऋत्विजःअर्थंवओदनःअग्नीदिदंतउपबर्हणं। ब्रह्मन्नयंतेअश्वइति बर्हिःस्थमश्वं। होतरेषतेधेनु
रितिधेनुं। अध्वर्योएषतेनड्वानितिगोमध्येस्थितमनड्वाहं। ऋत्विजःयुष्माकमेतौमिथुनौगावौवासो २८

गावश्चेतियथानिर्दिष्टंप्रतिगृह्णीध्वं। तेचसप्तदशाहुत्वोपाव्यप्रतिगृह्णीयुः। आग्नीध्रःदेवस्यत्वेत्या
दिब्राह्मणओदनंब्राह्मणउपबर्हणंब्राह्मणोमिथुनौगावौसोमोयवासः। रुद्रायगांतेरंमृतत्वमश्यां। एव
मध्वर्युः। उपबर्हणस्थानेब्राह्मणोनड्वाहं। सर्वत्रब्राह्मणएवेतिवा। देवस्यत्वेत्यनुद्रुत्यप्रत्येकमेवम। वाप्र
तिग्रहः। सर्वासांदक्षिणादानक्रमेण। एवमोदनव्यतिरिक्ताउपबर्हणउपवासःसहितास्ता। व्यति
वीमि रिक्ताःपंचभिःसप्तभिर्वाधेनुभिःसहिताद्वादशदक्षिणाभवंति। एतासांदक्षिणानामभावेद्वादशधा
सांसिताव्रतोमंथानोदनानेकांगांवाद्द्यात्। यथाद्रव्यंप्रतिग्रहः। ततआदित्यंचरुंव्युत्सृज्यचत्वारआ
र्षेयाःप्राश्नीयुः। ब्रह्मन्प्रस्थास्यामइत्यादि। यथादैवतमुज्जितीर्याचमनं। ब्राह्मणतर्पणांतंसमानं।
ततोयावज्जीवमग्नयोजस्राःस्युर्द्वादशाहंवा। होमपूर्वाधानेयदिद्वादशाहांतःपौर्णमास्यापततितदा
नद्वादशाहाजस्रधारणं। सोमपूर्वेद्दाष्टिपूर्वेचनद्वादशाहाजस्रधारणं। किंतुपावमानेष्ट्यांतेदक्षि
णाग्न्यन्वाहार्यपचनमुत्सृज्याग्नीध्रीयागार्हपत्यानौप्रणयेत्। द्वादशाहाजस्रधारणपक्षेयावद

आ. १८
२७

जस्त्वधारणंब्रह्मचर्येतिकेचित्।सात्येवं।नानृतंवदेत्।नमृन्मयेनपिबेत्।मांसंलवणांतिल
अतिरिक्तंकोशीधान्यंचनाश्नीयात्।नस्त्रियमुपेयात्।भस्मान्हाराद्दिनावास:पल्पूलनंनकु
र्यात्।नशूद्रायोच्छिष्टंदद्यात्।स्वयमेवपादौप्रक्षालयेत्।स्वयमेवसमिधआहृत्याभ्यादध्यात्।
अस्यदहेनभन्नब्राह्मणोनवसेत्।अग्निहोत्रशेषेणव्रतएववायजमानोभवेत्।भक्तमेव
पल्यश्नीयादिति॥ ॥इतिपावमानेष्टिः॥।॥अथान्वारंभणीया॥ ॥ इत्याधानस्यपुस्तकं॥

२७